

तैसा चिन्मात्रीं चोखडा । भलतैसा अज्ञानाचा झाडा ॥ घेतला
तन्हीं पवाडा । येईल काई ॥ ७३ ॥ जे सायेचिया चाडे । डहुळे
दुधाचे भाडें ॥ ते दिसे कीं विघडे । तैसें हें पा ॥ ७४ ॥ नाना
नीद धरावया हातीं । चेऊनि उठिला झडती ॥ ते लाभे कीं थिती ।
नासली होये ॥ ७५ ॥ तेवीं पहावया अज्ञान ऐसें । हें आंगीं
पिसें कायसें ॥ न पाहतां आपसें । न पाहणेंचि कीं ॥ ७६ ॥
एवं कोणहेही परी । अज्ञानभावाची उजरी । न पडेचि नगरी
विचाराचिये ॥ ७७ ॥ अहो कोणहेही वेळे ॥ आत्मा अथवा वेगळे ॥
विचाराचे डोळे । देखते कां ॥ ७८ ॥ ना निर्धाराचें तोंड न
माखे । प्रमाण स्वप्नींही नायके ॥ कीं निरुती हन मुके ।
अनसाईपणा ॥ ७९ ॥ इतुलियाही भागू । अज्ञानाचा तरी तो
मागु ॥ निगे ऐसा बागु । पडतां कां देवा ॥ ८० ॥

ल्याप्रमाणें ज्ञानस्वरूप आत्म्याच्या ठिकाणीं अज्ञानाचा कितीही शोध
घेतला तरी तो सांपडेल काय ? सायीच्या दुधाचें भाडें टक्कलें तर
दुधावर साय येईल कीं नाहींशी होईल ? ७४. अथवा एखादा झोंपलेला
झटकन जागा होऊन, आलेल्या निद्रेला हातांत पकडूं म्हणेल तर ती हातीं
लागेल कीं नाहींशी होईल ? ७५. तेव्हां अशाप्रकारें अज्ञान पाहणें हा
वेडेपणा आहे. अज्ञानाचा विचार करावयास गेलें असतां अज्ञान नाहींच
आणि ज्या वेळीं विचार करित नाहीं, त्या वेळीं तर तें सहजच नाहीं;
तात्पर्य नाहींच अज्ञानाचा अत्यंतभाव आहे. ७६ याप्रमाणें कोणत्याहि
प्रकारें अज्ञानाची सिद्धि विचाराच्या गांवीं होत नाहीं. ७७. अहो, कोण-
त्याही वेळीं आत्म्याच्या ठिकाणीं किंवा दुसरीकडे विचार दृष्टीनें अज्ञान
दिसतें का ? ७८. अज्ञानानें निर्धाराचें तोंड माखलें जात नाहीं. प्रमाण
तर अज्ञानाला स्वप्नातही पाहात नाहीं. फार काय, अज्ञान वेगळेपणानें
निश्चित नाहीं. ७९. जशा प्रकारें सर्व बाजूंनीं अज्ञानाचा पत्ता लागला
असता तर बरें झालें असतें. पण त्याचा कांहीं थांग लागत नाहीं. ८०.

अवसेचेनि चंद्रविंवे । निर्वाळिलिये सभे ॥ कां मांडले जैसैं
खांबे । शशविषाणाचे ॥ ८१ ॥ नाना गगनौलाचिया माळा ।
वांझेचिया झालिया गळा ॥ घापती तो सोहळा । पाविजेत असे
॥ ८२ ॥ आणूनि कासवीचें तूप । भरूं आकाशाचें माप ॥ तरी
साचा येती संकल्प । ऐसे ऐसे ॥ ८३ ॥ आम्ही येऊनि जाऊनी
पुढती । अज्ञान आणावें निरुती ॥ ते नाहीं तरी किती । वतवतु पा
॥ ८४ ॥ म्हणौनि अज्ञान अक्षरें । नमसूं आतां निदसुरें ॥ परी
आन एक स्फुरे । इयेविषयीं ॥ ८५ ॥ आपणया ना आणिकातें ।
देखोनि होय देखतें ॥ वस्तु ऐशिया पुरतें । नव्हेंचि आंगें
॥ ८६ ॥ तरी ते आपणया पुढें । दृश्य पघळें येवढें ॥ आपण
करी फुडें । द्रष्टेपण ॥ ८७ ॥ जेथें आत्मत्वाचें सांकडें । तेथें
उठे हे येवढें ॥ आणि उठिलें तरी रोकडें । देखत असो ॥ ८८ ॥

आमावास्येच्या चंद्रानें स्वच्छ प्रकाश पाडला; सशाच्या शिंगाचे खांब
तयार करून मंडप घातला. ८१. किंवा वांझेच्या मुलाच्या गळ्यात आकाश
फुलाच्या माळा घातून सोहळा केला. ८२ कांसवीचे तूप आणून आकाशाचे
मापटें भरलें, ह्या दृष्टान्ताप्रमाणें गोष्टी असल्या किंवा घडल्या तर अज्ञान-
सिद्धीसंबंधीं जे हें विचार त्यांना सफलता येऊन अज्ञानाचा पत्ता लागला
असता. ८३. आम्हीं इकडून तिकडून पुनः पुन्हां अज्ञानाची सिद्धि करण्याचा
प्रयत्न केला, परंतु तें नाहींच; पण व्यर्थ गडबड करून काय उपयोग ?
८४. म्हणून आतां ' मिथ्या अज्ञान ' हीं अक्षरेंसुद्धां उच्चारण्याचा उल्लास
राहात नाहीं. परंतु अज्ञानाच्या सिद्धीच्या बाबत आणखी एक तर्क असा
सुचतो की ८५. आत्मवस्तु आपल्या स्वतःला किंवा दुसऱ्याला दृश्य
करून पहाणारी नसून निजस्वरूपानें दृश्यद्रष्टांतीत आहे. ८६. मग आपणा-
पुढें दृश्यत्वाला आलेला एवढा विकार, आपणच द्रष्टेपणानें पाहतो हें कसें?
८७. ज्या ठिकाणीं आत्मत्व म्हणणें हें सुद्धां संकट आहे तेथें दृश्याचा
विस्तार उठतो व तो प्रत्यक्ष प्रतीतीसहि येतो. ८८.

न दिसे जरी अज्ञान । तरी आहे हें नव्हे आन ॥ यया
 दृश्या अनुमान । प्रणाम जालें ॥ ८९ ॥ नातरी चंद्र एकु असे ।
 तो व्योमीं दुणावला दिसे ॥ तरी डोळा तिमिर ऐसें । मानूं ये
 कीं ॥ ९० ॥ भूमीवेगळीं झाडें । पाणी घेती कवणीकडे ॥ न
 दिसती आणि अपाडे । सार्जी अमर्ती ॥ ९१ ॥ तरी भरवसेनी
 मुळें । पाणी घेती हें न ठळे ॥ तैसें अज्ञान कळे । दृश्यास्तव
 ॥ ९२ ॥ चेडलेया नीद जाय । निद्रिता तंव ठाउवी नव्हे ॥
 परी स्वप्न दाऊनी आहे । म्हणों ये कीं ॥ ९३ ॥ म्हणून
 वस्तुमात्रें चोखें । दृश्य जरी येवढें फाके ॥ तेव्हां अज्ञान आर्थी
 सुखें । म्हणों ये कीं ॥ ९४ ॥ अगा ऐशिया ज्ञानातें । अज्ञान
 म्हणणें केउतें ॥ काय दीवो करी तयातें । अंधार म्हणिपे ॥ ९५ ॥

म्हणून जरी अज्ञान दिसत नाही तरी अज्ञान आहे हें खोटें नाही. कारण
 यास प्रमाण दृश्य अनुमान हें आहे; म्हणजे दृश्यामानावरूनच अज्ञान
 सिद्ध होतें. ८९. किंवा आकाशात चंद्र एक असून जर दोन दिसले, तर
 डोळ्यांत तिमिर दोष आहे, असें मानावें लागतें. ९०. झाडें पृथ्वीशिवाय
 दुसरीकडून पाणी घेतांना दिसत नाहीत आणि ताजी टवटवीत तर दिसतात.
 ९१. त्यावरून झाडाचीं मुळें पाणी शोषून घेतात, हें कबूल करावेंच लागतें.
 त्याप्रमाणें दृश्यावरून अज्ञानाची सिद्धि होते. ९२. जागृत पुरुषाला झोंप
 नसते आणि निजलेल्याला तर झोंप ठाऊक नाही, पण ज्या अर्थी स्वप्न
 दिसतें त्या अर्थी निद्रा आहे असें म्हणावेंच लागतें. ९३. म्हणून निर्मल
 वस्तुमात्र आत्म्याच्या ठिकाणीं जर एवढा दृश्याचा पसारा दिसतो, तर
 अज्ञान आहे असें म्हणण्यास कांहींच प्रत्यवाय नाही. ९४. अहो, हें
 बोलणें सारें ज्ञान आहे. त्या ज्ञानालाच अज्ञान असें कसें म्हणावें ? जो
 प्रकाश करितो त्याला काय अंधार म्हणावें ? ९५.

अगा चंद्रापासून उजळ । जेणें राविले वस्तु धवल ॥ तयातें काजळ । म्हणिजेत असे ॥ ९६ ॥ आगीचें काज पाणी । निफजा जरी आणी ॥ अज्ञान इया वाहणी । मानूं तरी ते ॥ ९७ ॥ कळीपूर्ण चंद्रमा । आणवूनि मेळवी आमा ॥ तरी ज्ञान हें अज्ञान नामा । पात्र होइजे ॥ ९८ ॥ वोरसोनि लोभें । विष का अमृते दुभे ॥ ना दुभे तरी लाभे । विषचि म्हणणें ॥ ९९ ॥ तैसा जाणण्याचा वेव्हारु । जेथे माखला समोरु ॥ तेथें आणजे पुरु । अज्ञानाचा ॥ १०० ॥ तया नांव अज्ञान ऐसें । तरी ज्ञान होआवें तें कैसें ॥ येन्हवीं कांहींच असे । आत्मा काई ॥ १०१ ॥ कांहींच जया न होणें । होय तें स्वतां नेणें ॥ शून्याची देवांगणें । प्रमाणासी ॥ १०२ ॥ असें म्हणावया जोगें । नाचरे कीर आंगें ॥ परी नाही हें नलगे । जोडावेंचि ॥ १०३ ॥

एखादी वस्तु स्वच्छ करून चंद्रापेक्षाहि उजळ केली तर तिला काजळ असें म्हणतां येईल काय ? ९६. आगीचें काम जर पाणी करूं शकेल, तर हें दृश्य अज्ञानापासून विस्तारलेलें आहे असें खुशाल मानावें. ९७. सर्व काळांनीं नटलेला पौर्णिमेचा चंद्र जर दर्शन घडवील तर हें ज्ञान, अज्ञान, या नांवाला पात्र होईल. ९८. विषानें अत्यन्त प्रेमानें पान्हा सोडला तर तें काय अमृत देईल ? विषानें पान्हा सोडला तरी विषच दुभणार. ९९. त्याप्रमाणें ज्या ठिकाणीं हा सर्व ज्ञानाचा व्यवहार प्रत्यक्ष ओतप्रोत भरलेला दिसतो, त्या ठिकाणीं अज्ञानाचा पूर आला आहे असें म्हणणें कसें शोसेल ? १००. ज्ञानाच्या सर्व व्यवहाराला अज्ञान म्हणतों तर ज्ञानाचें स्वरूप काय ? वास्तविक सर्व ज्ञानरूप आत्माच आहे. १०१. ज्या आत्म्याला कांहींच होणें नाही, त्या आत्म्याला 'मी आहे' 'इदमित्यम्' म्हणजे आत्मा असा किंवा आत्मा शून्य आहे असा कोणताहि निर्णय करितां येत नाही अशी प्रमाणांनीं शपथच घेतली. १०२. 'आहे' असें म्हणण्यासारखी आत्म्याला स्वरूप-स्थिति नाही, मग 'नाहीं' हें म्हणायाचें प्रयोजन नाही. सारांश, 'आहे; नाही' अशा दोही धर्मांनीं शून्य आत्मा आहेपणानेंच आहे. १०३.

कोण्हाचे असणेनवीण असे । कोण्ही न देखतांचि दिसे ॥
हे आर्था तरी कायसें । हारतलेपण ॥ १०४ ॥ मिथ्या
वादाची कुटी आली । ते निवांतचि साहिली ॥ विशेषाही
दिघली । पाठी जेणें ॥ १०५ ॥ जो निमालीही नीद देखे ।
तो सर्वज्ञ येव्हाढा काय चुके ॥ परी दृश्याचिये न ठके । सोड
जो ॥ १०६ ॥ वेदु काय काय न बोले । परी येथें नांवचि
नाहीं घेतलें ॥ ऐसें कांहीं जोडलें । नाहीं जेणें ॥ १०७ ॥ सूर्य
कोणा न पाहे । परी आत्मा दाविला आहे ॥ गगनें व्यापितां
ठाये । ऐशी वस्तु ॥ १०८ ॥ देह हाडाची मोळी । मी म्हणोनी
पोटाळी ॥ तो अहंकारु गाळी । पदार्थु हा ॥ १०९ ॥ बुद्धि
बोध्या सोके । ते येवढी वस्तु चुके ॥ मना संकल्प निके ।
याहीहूनी ॥ ११० ॥

कोणाच्या असण्यावांचून आत्मा आपल्या स्वरूपानें आहेच. कांही न
पाहतां, तो पाहणेपणानेंच आहे. असा स्वयंसिद्ध आत्मा 'नाहीं' असें
कसें म्हणतां येईल ? १०४. आत्मा हा नाहींपणाचा आळसुद्धा मुकाट्यानें
सहन करितो, व तसेंच कोणी सच्चिदानंददादि विशेष भावाला आणले
असतां स्वस्थ असतो. १०५. जो सर्व लयाचा साक्षी आहे, तो सर्वज्ञ
एवढें दृश्य पाहण्यास असमर्थ आहे काय ? परंतु तत्त्वतः दृश्याचा अभाव
आहे म्हणून दृश्याच्या गावाच्या शिवेपर्यंतहि आत्मा जात नाहीं. १०६ वेदानें
इतर सर्व प्रतिपादन केलें, पण आत्म्याचें नांवही घेतलें नाहीं; म्हणजे
अमुक प्रकारचा, अशा तऱ्हेचा आत्मा आहे असें सिद्ध केलें नाहीं. १०७.
सूर्य कोणास प्रकाशित करित नाहीं ? पण त्यानें आत्म्याला प्रकाशित
केलें नाहीं. त्याचप्रमाणें आकाश आत्म्याला व्याप्त करूं गेलें असतां
त्याची व्याप्तिच थांबते. १०८. हाडाची मोळी असा हा देह त्यावर अहंकार
आपली सत्ता चालवितो; पण तो आत्मस्वरूपाला मात्र वगळतो. १०९.
मद्धि सर्व विषयांना जाणते, पण एवढ्या आत्मवस्तूला मात्र जाणत नाहीं;
बुनहि आत्मस्वरूपावांचून संकल्प करण्यास योग्य आहे. ११०.

विषयाचिया बरडी । अखंड घासती तोंडी ॥ ते इंद्रियें गोडी न घेपती हे ॥ १११ ॥ परी नाहीपणा सकट । खाऊनी भरलें पोट ॥ ते कोणाही सकट । कां फावेल ॥ ११२ ॥ जो आपणासी नव्हे विखो । तो कोणा लाहे देखो ॥ जे वाणी न सके चाखों । आपणापें ॥ ११३ ॥ हें असो नांवें रूपें । पुढासुनि अमूपें ॥ जेथें आलीच वासिपे । अविद्या हे ॥ ११४ ॥ म्हणौनि आपुलेंचि मुख । पहावयाची भूक ॥ न बाणे मा आणिक । के रिघेल ॥ ११५ ॥ नाडिलें जे वादीकोडे । आतुचि बाहेरी सवडे ॥ तैसा निर्णो सुनाथा पडे । केला येथें ॥ ११६ ॥

विषयरूपीं जमिनीवर खडबडीत इंद्रियें तोंड घासतात, पण तीं आत्म्याची गोडी घेण्यास असमर्थ आहेत. १११. ज्या परमात्मवस्तूनें नाहीपणसुद्धां खाऊन टाकून आपलें पोट भरलें म्हणजे यावत् दृश्याभावाचें जो ग्रहण करतो, तो परिपूर्ण आत्मा कोणास प्राप्त होईल ? ११२. जो आत्मा स्वतःला विषय होत नाही, त्याला पाहण्यास कोणता अनात्मपदार्थ समर्थ होईल ? जीभ आपला स्वाद घेऊं शकत नाही व तिचा स्वाद दुसऱ्याकडूनहि घेतला जात नाही. ११३. हें असो. अविद्या पुष्कळ नामरूपें पुढें करून ज्या परमात्मस्वरूपाच्या पुढें येतांच भयानें नाहीशीं होते. ११४. म्हणून ज्या ठिकाणीं आपलें स्वरूप पहाण्याचा संकल्प देखील उठत नाही, तेथें दुसऱ्याचा प्रवेश होईल असें म्हणणें योग्य आहे काय ? ११५. जुगारी चामड्याची वादी गुंडाळून त्यांत मध्यें काडी घालून ती वादी ओढतो. पण शेवटीं पाहावें तर ती काडी त्या गुंडाळांत काहीं अडकलेली नसेतच. तो प्रयत्न फुकटच जातो. तसेंच 'इदम् इत्थम्' असें कितीहि वेळां जरी सांगितलें तरी आत्मस्वरूपाची निश्चित ओळख पटणें कठीण आहे. तें बोलणें फुकट जातें. ११६.

कां मस्तकांत निर्धारिली । जो छाया उडों पाहे आपुली ॥
 तंयांची फाकावली । बुद्धि जैशी ॥११७॥ तैसें टणकोनी सर्वथा ।
 हे ते ऐशी व्यवस्था ॥ करी तो चुके होता । वस्तूचा जिये ॥११८॥
 आतां सांगिजे तें केउते । शब्द संसारा नाही जेथें ॥ दर्शना
 बाजें तेथें । जाणीव आणी ॥ ११९ ॥ जयाचेनि बळें । अच-
 क्षुण्ण आंधळें ॥ फिटोनि वस्तु मिळे । देखणी दिशा ॥१२०॥
 आपुलेंचि दृश्यपण । उमर्सी न लाहे आपण ॥ दृष्टत्वा कीर
 आण । पडली असता ॥ १२१ ॥ कोणा कोण भेटे । दिठी
 कौचि फुटे ॥ ऐक्यासकट पोटे । आटोनि गेली ॥ १२२ ॥
 येवढें हीं सांकडे । जेणे सारुनी येकीकडे ॥ उघडलीं कवाडें ।
 प्रकाशाचीं ॥ १२३ ॥

डोक्यापासून पायाच्या नखापर्यंत पडलेल्या लांबलचक सावलीवरून पलीकडे उर्दी मारणें ह्या खटपटींत ज्याची बुद्धि गुरफटलेली असते ११७. त्याप्रमाणें रूप परिश्रम करून वस्तु जशा प्रकारची आहे, तशा प्रकारची आहे अशा निर्णयापर्यंत येणाऱ्या माणसाच्या हातीं कांहींच येत नाही. वस्तूचा बोध होतच नाही. ११८. सांगून किती सांगणार ? शब्दांनीं, आत्मस्वरूप जाणण्याच्या बाबतींत कांहीं मात्राच जेथें चालत नाही तेथें दृश्य, द्रष्टा, दर्शन यांच्यांतील मेदांचें ज्ञानानें आत्मस्वरूपाचा बोध होईलच कसा ? जाणीव होण्याच्या बाबतींत 'कांहीं न दिसणें' ही अंधावस्था जाऊन वस्तूला द्रष्टेपण प्राप्त झालें आहे. ११९. १२०. त्याची बघण्याची स्थिति लोप पावते. कारण तो स्वतःचें दृश्यत्व पाहण्यास असमर्थ आहे. १२१. तेथें कोणाला आणि कोणी बघावयाचें ? भेटायचें ? दृष्टीला तरी पाहणेंपण कसें मिळणार ? सारें काहीं एकरस एकपणांत सामावलें आहे. १२२. आपल्या कोणत्याहि धर्म नसण्याच्या स्थितीचें अपार वैभव बाजूस सारून जो केवळ ज्ञानाच्या विलासासाठीं प्रकाशाचीं द्वारे खुलीं करण्यांत रमला, जो सर्व त्रिपुट्या स्वतःच बनला. १२३.

दृश्याचिया सृष्टी । दिठीवरी दिठी ॥ उठलिया तळवटी ।
चिन्मात्राचि ॥ १२४ ॥ दर्शनरिद्धि बहुवसा । चित्तशेषु मातला
ऐसा ॥ जे शिला न पाहे अरिसा । वेद्यरत्नाचा ॥ १२५ ॥
क्षणाक्षणीं नीच नवी । दृश्याची चोख मदवी ॥ दिठीकरवी
वेढवी उदार जे ॥ १२६ ॥ मागीलिये क्षणीचीं आंगें ।
पारसी म्हणोनिया वेगें ॥ सांडानि दृष्टि रिघे । नवीया रूपा
॥ १२७ ॥ तैशीच प्रतिक्षणीं । जाणिवेचीं लेणीं ॥ लेवोनी
आणी ॥ जाणतेपणा ॥ १२८ ॥ तया परमात्मपदींचें शेष ।
ना कांहीं तया सुमास ॥ आणि होय येवढी कास । घातली
जेणें ॥ १२९ ॥ सर्वज्ञतेची परी । चिन्मात्राचें तोंडवरी ॥ परी
ते आन घरीं । जाणिजेना ॥ १३० ॥

या सर्व उत्पत्तीला एक चिन्मात्र परमात्माच मुलाधार आहे. मग विविध दृश्यांनी युक्त अशी सृष्टी उत्पन्न झालेली असो किंवा ज्ञानापाठीमागें अनेक ज्ञानें उदित झालेलीं असोत ! १२४. हीं बहुविध वैभवं निर्मिण्यात चिदंश इतका रमला कीं त्या पूर्वीच्या सृष्टपदार्थरूप जुन्या आरशाकडे त्याचें लक्षच जाईना ! १२५. क्षणाक्षणाला नवीन असणाऱ्या दृश्यांना तो द्रष्टा आपल्या दर्शनरूप खीकडून तलम सुंदर वस्त्रें नेसवूं लागला. इतका तो उदार आहे. १२६. मागील क्षणाचें दृश्य जुनें शिलें झालें म्हणून ते तो ताबडतोब टाकून देतो व नवीन नवीन रूप पाहण्यात मग्न होतो. १२७. प्रत्येक क्षणाला हा परमात्मा ज्ञानाचे नवे अंलकार घालून आपल्याला दर्शनीय बनवितो. १२८. इतकें करूनहि त्या परमात्म्याला संतोष होईना म्हणून ब्रह्माण्डाएवढ्या विस्तरानें विनटण्यासाठीं त्यानें कंबर बांधली. १२९. केवळ परमात्म्याच्या स्वरूपांशीं ज्ञानाचें सर्व प्रकार संबंधित होतात, पण त्या सर्वांचा परमात्म्याठायीं मुळींच अंश नसतो. १३०.

एवं ज्ञानाज्ञानमिठी । तेही फाकतसे दिठी ॥ दृश्यपणें ये
 भेटी । आपुलिया ॥ १३१ ॥ तें दृश्य मोटकें देखें । आपण स्वयें
 दृष्टवें तोखे । तेचि दिठीचेनि मुखें । माजी दाटे ॥ १३२ ॥ तेव्हां
 घेणें देणें घटे ॥ परी ऐक्याचें सूत न तुटे ॥ जेवीं मुखींमुख
 वाटे । दर्पणें केलें ॥ १३३ ॥ आंगें आंगावरी पडुडे । चेइला वेगळा
 न पडे ॥ तया वारुवाचेनि पाडें । घेणें देणें ॥ १३४ ॥ पाणी
 कल्लोळाचेनि मिसें । आपणापें वेल्हावे जैसें ॥ वस्तु वस्तुतें खेळों
 ये तैसें । सुखें लाहे ॥ १३५ ॥ गुंफी ज्वाळाचिया माळा । लेइलियाही
 अनळा । भेदाचिया आहाळा । काय पडणें आहे ॥ १३६ ॥

जगांत घोणालाहि ज्ञानाचा किंवा अज्ञानाचा हा व्यवहार दिसतो, पण
 तो सर्व पाहण्यायोग्य करून आत्मा आपला आपणच दृश्य होऊन भेटतो.
 १३१. आणि गंमत ही कीं, तें दृश्य बघून स्वतः द्रष्टाच संतुष्ट होतो, तेंच
 दृश्यपण आणि द्रष्टेपण परमात्मरूपांत मिळून जातें. १३२. यांत दिल्या-
 घेतल्याची कृती झाल्यासारखी वाटते, पण मूळच्या एकपणाला बाध येत
 नाही. आरसा मुखाचें प्रतिबिंब दाखविण्याचें कार्य करूनहि मूळचें तोंड
 कांहीं बदलत नाही. तें जाग्यावरच असतें. १३३. घोडा उभ्यानें झोंप
 घेतो पण त्याची झोंप संपल्यावर त्याच्या उभें असण्यांत कांहीं बदल होत
 नाही. अगदीं तसेंच याच्या ठिकाणीं देण्याघेण्याचे सारे व्यवहार होतात.
 १३४. लहरींच्या मिषानें जळ विलास अनुभवितें तशाच पद्धतीनें पर-
 मात्मा सहजपणानें क्रीडा करित असतो असें अनुभवाला येतें. १३५.
 विस्तवानें ज्वाळांचे हार गळ्यात घालून घेतले आहेत असें म्हणण्यानें
 ज्यापासून ज्वाला निर्माण होतात त्या अग्नीच्या मूळ स्थितींत कांहीं बदल
 तर नाही ना होत ? १३६.

कीं रश्मीचेनि परिवारें । वेदूनि घेतला थोरें ॥ तन्ही सूर्यासी
दुसरें । बोलों येईल ॥१३७॥ चांदाण्याचा गिवसु । चांदावरी
पडलिया बहुवसु ॥ काय केवळपणीं त्रासु । देखिजेल ॥१३८॥
दाळाच्या सहस्रवरी । फाको आपुलिया परी ॥ परी नाही
दुसरी । भास कमळी ॥१३९॥ सहस्रवरी बाहिया । आहाति
सहस्रार्जुनाराया ॥ तरी तो काय तिया । एकोत्तरावा ॥१४०॥
सौकटीच्या वोजा । पसरो कां बहु पुंजा ॥ परी ताथूवीण
दुजा । भाव आहे ॥१४१॥ कोडीवरी शब्दाचा । मेळावा घरीं
वाचेचा ॥ मिनला तरी वाचा । मात्र की ते ॥१४२॥ तैसे
दृश्याचे डाखळे । नाना दृष्टीचे उमळे । उठती लेखा वेगळे ।
दृष्ट्वेचि ॥१४३॥

प्रकाशाच्या किरणांनीं सूर्याला वेढून टाकलें आहे. अशा स्थितींत
तेथें सूर्याशिवाय दुसरा कोणी निर्माण होतो काय ? १३७. चंद्रम्यावर
चांदण्यांचा खूप उजेड पडला तरी चंद्रम्याला त्याची कांहीं कटकट होईल
काय ? १३८. आपणच हजारों दलांनीं विस्तार पावलें तरी कमळाच्या
ठिकाणीं कमळावांचून दुसऱ्या शब्दाचा प्रयोग नाही. १३९. सहस्रार्जुन
राजाला हजार हात आहेत म्हणून सहस्र हात, आणि अर्जुन एक, मिळून
हजार आणि एक हाताच अर्जुन होईल का ? १४०. कोष्ट्याच्या मागावर
सुताच्या पुष्कळ गुंड्या नीट ठेवणें तरी तेथें सुतावांचून दुसरें काय ? १४१.
वाणीच्या ठिकाणीं कोष्ट्यावधि शब्द उत्पन्न झाले तरी तो सर्व शब्दसमुदाय
वाणीरूपच आहे. १४२. त्याप्रमाणें एका परमात्म्यावरच अनंत दृश्य पदार्थ,
अनंत दर्शन (ज्ञान) व त्यांचे अनंत द्रष्टे, या सर्व त्रिपुष्ट्या कल्पित
आहेत; सर्व परमात्मरूपच तेथें भेदाचा लवलेश नाही. १४३.

गुळाचा बांधा । फुटलिया मोडीचा धांदा ॥ जाला तरी
 नुसधा । गुळाचि कीं तो ॥ १४४ ॥ तैसें हें दृश्य देखो । कीं
 बहु होऊनि फांको ॥ परी भेदाचा नव्हे विखो । तेंचि म्हणवूनि
 ॥ १४५ ॥ तथा आत्मयाच्या भाखा । न पडोचि दूसरी रेखा ॥
 जरी विश्वा अशेखा । भरलें आहे ॥ १४६ ॥ दुबंधी क्षीरोदकीं ।
 वाने परी अनेकीं ॥ दिसती तरी तितुकीं । सुतें आथी ॥ १४७ ॥
 पातयाची मिठी । नुकलितां दिठी ॥ अवधीयाची सृष्टी । पाविजे
 जरी ॥ १४८ ॥ न फुटता बीजकाणिका- । माजी विस्तारे वडु
 असिका ॥ तरी अद्वैत फाका । उपमा आथी ॥ १४९ ॥ मग
 माते म्यां न देखावें । ऐसेंही भरे हांवें ॥ तरी आंगाचिये विसवे ।
 सेजेवरी ॥ १५० ॥

गुळाची ठेप फुटून तिची अनेक खंडें म्हणजे भेद व प्रतीति झाली;
 गुळांत भेदप्रतीति न होता, तो गूळपणानें तसाच आहे. १४४.
 परमात्मा द्रष्टा होऊन दृश्य पाहो किंवा आपण स्वतःचा पुष्कळ पुष्कळ
 होऊन विस्तार करो, पण तितक्या रूपांनीं तो स्वतःच होतो म्हणून
 भेदाला कांहीं विषय नाही होत. १४५. हें अनंत द्वैतानें भरलेलें जगत्
 जरी सर्व परमात्मरूप आहे तरी परमात्मवस्तूच्या द्वैतपणाची जाणीव होता
 नाही. १४६. गंगाजमनी वस्त्रामध्ये अनेक प्रकारच्या रंगांच्या तऱ्हा
 दिसल्या तरी तितक्या प्रकारचे तंतु आहेत थोडेच ? १४७. जर पापण्या
 उघडल्याशिवाय डोळा सृष्टि पाहू शकेल, १४८. किंवा बीज अंकुर
 आल्याशिवाय सर्व वड विस्तार पावेल, तरच ह्या अद्वैत पसाऱ्याला एखादी
 उपमा मिळेल. १४९. मग जसा आपणांस पाहूं नये अशी इच्छा उत्पन्न
 झाली असतां तो आपल्या अंगच्याच शय्येवर विश्रांती पावतो म्हणजे
 अधिष्ठानरूप होतो. १५०.

पातयाची मिठी । पडिलिया कीजे दिठी ॥ आपुलियेची पोटी । रिगोनी असणें ॥ १५१ ॥ कां नुदेलिया सुधाकर । आपणपें भरे सागर ॥ ना कूर्मीं गिळी विस्तार । आपेआप ॥ १५२ ॥ आवसेचिये दिवशीं । सतराविये अंशीं ॥ स्वयें जैसे शशी । रिगणें होय ॥ १५३ ॥ तैसें दृश्य जिणतां द्रष्टे । पडिले जैताचिये कुटे ॥ तथा नांव वावटे । आपणपेया ॥ १५४ ॥ सहजें आवघोंचि आहे । तरी कोणा कोण पाहे ॥ तें देखणेंचि आहे । स्वरूपनिद्रा ॥ १५५ ॥ नाना नदेखणें नको । म्हणे मीचि मातें देखो ॥ तरी आपेआप विखो । आपैसैं असे ॥ १५६ ॥

पापण्या बंद केल्यावर दृष्टी जशी आपल्यांत सामावून राहाते. १५१. किंवा चंद्र उगवला नसतांना समुद्र जसा स्वतःत पूर्ण असतो, अथवा स्वेच्छेनें कासवी सहज आपला विस्तार आपल्यांत सामावून टाकते. १५२. अथवा अमावास्येच्या दिवशी जसा चंद्र सतराव्या कलेंत म्हणजे मूळ स्वरूपांत प्रवेश करतो, १५३. त्याप्रमाणें दृश्य जिकल्यामुळे द्रष्ट्यावर जिकलेपणाचा आळ येतो, त्या जिकलेपणाच्या आळाला स्वरूपांत ओहोटणें म्हणतात, म्हणजे मूळचें स्वरूप असणें हीच स्थिति कायम रहाते. १५४. जर जगत् मूलचेंच ब्रह्मरूप तर कोणी कोणास बघावयाचें ? तेथें अधिष्ठानें पाहणें आणि न पाहणें याशिवाय पाहणेंपणानें आहे आणि या स्थितीलाच योगनिद्रा असें म्हणतात. १५५. आतां व्यवहाराच्या भाषेत जें न देखणें आहे, तें नको ! मी आपल्यासच बघून ज्ञानाचा व्यवहार करावा असें वाटलें तरी पण त्या ज्ञानाच्या व्यवहारास विषय सहजपणें तोच होतो. १५६.

जें अनादीच दृश्यपणें । अनादीचि देखणें ॥ हें आता काय कोणें । रचूं जावें ॥ १५७ ॥ अवकाशेशी गगना । स्पर्शेशी पवना ॥ कीं दीप्तीशीं तपना । समंघु कीजे ॥ १५८ ॥ विश्व-पणें उजिवडे । तरी विश्व देखे पुढें ॥ ना तें नाहीं तरी तेवढें । नाहींच देखे ॥ १५९ ॥ विश्वाचें असें नाहीं । विपायें बुडालि-याहीं ॥ तन्ही दशा ऐशीही । देखताचि असे ॥ १६० ॥ कापुराही आथी चांदिणें । कीं तोचि न मखे तणें ॥ तैसें केवळ देखणें । ठायें ठावो ॥ १६१ ॥ किंवहुना ऐसें । वस्तु भलातये दशे ॥ देखतचि असे । आपणपयातें ॥ १६२ ॥ मनोरथांचीं देशांतरें । मनीं प्रकाशूनि नरें ॥ मग तेथे आदरें । हिंडे जैसें ॥ १६३ ॥

कारण, परमात्मवस्तु दृश्यदर्शनरूपानें अनादीच शोभलीं आहे. मग मग आतां दृश्य-द्रष्टा-भावाची कोणीं नवीन रचना करावयाची आहे कोठें ? १५७. आकाशाचा अवकाशाशीं, वायूचा गतीशीं, अग्नीचे प्रकाशाशीं वेगळें नातें कोणीं जोडावयास नको, कारण मूळचे दोन्ही एकच आहेत. १५८. विश्वाचा प्रकाश झाला तरी निश्चयेंकरून विश्व पाहतो किंवा तें विश्व नाहींसिं झालें तरी तेवढा नाहींपणाही तो पाहतो. १५९. विश्वाची उत्पत्ति व लय दोन्ही नाहींशीं झाल्यावर जी उरगारी स्थिति त्या स्थिति-लाही पाहणारा तोच असतो. १६०. पांडरेपणा चंद्राच्या चांदण्याच्या पांडरेपणानें माखलेला नाहीं तर तो स्वतःच पांडरा आहे, त्याप्रमाणें वस्तु केवळ आपल्या ज्ञानस्वरूपानेंच आहे. १६१. फार काय वस्तु कोणत्याहि काळीं आणि कोणत्याहि स्थळीं मनोराज्याची सृष्टि रचून त्या सृष्टीत मनुष्य प्रेमानें हिंडतो. १६२-१६३.

कां दाटला डोळा डोळ्या । डोळाचि तारा होऊनियां ॥ स्फुरे
 चोख म्हणोनिया । विस्मो नाहीं ॥ १६४ ॥ यालागीं एकें
 चिद्रूपें आपणपया आपणये ॥ देखिजे कां आरोपे । काय
 काज ॥ १६५ ॥ किळेचें पांघरुण । आपजवी रत्ना कोण ॥
 कीं सोनें ले सोनेपण । जोड जोडू ॥ १६६ ॥ चंदन सौरभ
 वेढी । कां सुधा आपणया वाढी ॥ कीं गूळ चाखें गोडी ।
 ऐसें आर्थी हें ॥ १६७ ॥ कीं उजाळाचे कीळे । कापुरा पुटीं
 दिधले ॥ कीं ताऊनि ऊन केलें । आगीतें काई ॥ १६८ ॥
 नाना ते लता । आपुले वेली गुंडाळतां ॥ घर करी न करितां
 जयापरी ॥ १६९ ॥ कां प्रभेचा उमळा ॥ दीप प्रकाशे संचला ॥
 तैसा चैतन्यें गिंवसिला । चिद्रूप स्फुरे ॥ १७० ॥ ऐसें आपणया
 आपण । आपुलें निरीक्षण । करावें येणेंबीण । करीताचि जसे ॥ १७१ ॥

अगर डोळा असा डोळाच चित्रविचित्र होऊन जसा नटतो; तसा शुद्ध
 आत्मा सर्व त्रिपुट्या स्वतःच नटतो ह्यांत नवल नाहीं. १६४. मग आपणच
 आपत्यास पाहिलें असा एकाच ज्ञानरूप आत्म्यावर आरोप करण्याचें काय
 कारण ? १६५. रत्नावर कोणी प्रभेचें पांघरुण घालतो का ? किंवा सोने
 काढून दुसरीकडून मागवून सोनेपणा आपल्या अंगावर घालतें काय ? १६६.
 चंदनानें काय सुगंध पांघरलेला आहे किंवा अमृत आपल्याला चाखायला
 अमृत स्वतःच वाढ करतें का ? गूळ आपली गोडी घेतो असे कांहीं आहे
 का ? १६७. स्वच्छपणाच्या प्रभेनें कापुरावर पुट दिलें आहे का ? किंवा
 अग्नीला तापवून ऊन केलें आहे काय ? १६८. अथवा वेल आपल्या
 देहाच्या गुंडाळण्यानें जसें सहज घर करतें १६९ किंवा प्रभेच्या उत्क-
 र्षांनिं दिवा जसा प्रकाशमान असतो, त्याप्रमाणें चैतन्याच्या व्याप्तीनें
 चिद्रूप स्फुरतें. १७०. याप्रमाणें 'आपलें निरीक्षण आपण स्वतः करावे'
 असा हेतु न ठेवतां निरीक्षण करीतच आहे. १७१.

ऐसें हें देखणें न देखणें । हें आंधारें चांदिणें ॥ मा चंद्रासी
 उणें । स्फुरतें कां ॥ १७२ ॥ म्हणूनि हें न व्हावें । ऐसेंही करूं
 पावे ॥ तरी तैसाचि स्वभावें । आइता असे ॥ १७३ ॥ द्रष्टा
 दृश्य ऐसें । दोनी अल्लुमाळ दिसे ॥ तेंही परस्परानुप्रवेश ।
 कांहींना कीं ॥ १७४ ॥ तेथें दृश्य द्रष्टा भरे । द्रष्टेपण दृश्यीं
 सरे ॥ मा दोन्ही न होऊनि उरे । दोहींचें साच ॥ १७५ ॥
 मग भलतेथ भलतेव्हां । माझारिले दृश्य द्रष्ट भावा ॥ आटणी
 करीत खेवा । येती दोन्ही ॥ १७६ ॥ कापुरीं अग्निप्रवेशु । कीं
 अग्नीं घातला पोतासु ॥ ऐसें नव्हे संसरिसु । वेचु झाला ॥ १७७ ॥
 एका एकु वेचला । शून्यविंदु शून्यें पुशिला ॥ द्रष्टा दृश्याचा
 निमाला । तैसें होय ॥ १७८ ॥

सारांश देखणें न देखणें आत्म्याच्या ठिकाणीं नाहीं. हा अंधकार व हा
 प्रकाश अशा समविषम भावाची स्फूर्ति चंद्राच्या जवळ कुठे आहे ? १७२.
 म्हणून ही त्रिपुटी आपण होऊं नये अशी स्फूर्ति झाली तरी स्वभावतः
 तो तसा सिद्धच आहे. १७३. द्रष्टा व दृश्य असे दोन भाव जरी थोडेसे
 दिसतात तरी दोघांचा परस्परांत प्रवेश झाला असतां दोन्हीही भाव नाहीसे
 होतात. १७४. तेव्हां द्रष्टा दृश्यांत दृश्य दृश्यांत नाहीसें होतें; मग दोघांचा
 अभाव होऊन दोघांचे अधिष्ठान मात्र शिल्लक राहतें. १७५. मग वाटेल तेथें,
 वाटेल त्या वेळीं, दृश्य द्रष्टा हे दोन भाव आपलीं आटणी करून मध्य-
 दर्शन संबंधीत एकरूप होतात. १७६. अग्नीचा कापुरांत किंवा कापुराचा
 अग्नींत प्रवेश झाला असें कशाला म्हणावें ? कारण दोघांचा नाश एक-
 दमच होतो. १७७. एकांतून एक वजा केला असतां बाकी शून्य राहते !
 व तें शून्य आपला स्वतःचा अभाव दाखवितें; त्याचप्रमाणें द्रष्टा व दृश्य
 यांची वाटणी झाली असता होतें. १७८.

किंवहुना आपुलिया । प्रतिबिंबा झोबिनलिया ॥ झोबी सकट
आटोनियां । जाइजे जेवीं ॥ १७९ ॥ तैसें रुसतां दृष्टी । द्रष्टा
दृश्य भेटी ॥ येती तेथें मिठी । दोर्हीची पडे ॥ १८० ॥ सिंधु
पूर्वापर । न मिळती तंवचि सागर । मग एकवट नीर । जैसें
होये ॥ १८१ ॥ बहु ये हे त्रिपुटी । सहजें हो तया राहटी ॥
प्रतिक्षणीं काय ठो । करोतसे ॥ १८२ ॥ दोन्ही विशेष गिळी ।
ना निर्विशिष्टातें उगळी ॥ उघडी झापी एकी डोळी । वस्तूची
हे ॥ १८३ ॥ पातया पातें मिळे । कीं द्रष्टृत्वे सैंध पघळे ॥
तिये उन्मळितां मावळें । नवलाबो हा ॥ १८४ ॥ द्रष्टा दृश्याच्या
ग्रासीं । मध्यें लेख विकाशी ॥ योगभूमिका ऐशी । आंगीं
वाजे ॥ १८५ ॥

फार काय सांगावें ? ज्याप्रमाणें एखादा पुरुष प्रतिबिंबाला आलिंगन
देऊ लागला असतां आलिंगनासकट बिंबप्रतिबिंबभाव आटतो. १७९.
त्याप्रमाणें दर्शन नाहींसैं होतांच द्रष्टा दृश्याचे भेटीस येतो व त्या भेटींत
दोघांचें ऐक्य होतें, १८०. पूर्वेचा आणि पश्चिमेचा असे दोन वेगळाले
समुद्र एकमेकांस मिळत नाहींत, तोपर्यंत त्यांस सागर असें नांव असतें.
मिळाले, म्हणजे मग सर्व पाणीच होतें. त्याप्रमाणें आत्मा निधर्मक आत्म-
स्वरूपानें असतो १८१. या अनंत त्रिपुट्यांचा सहज व्यवहार होत
असतांना, प्रत्येक क्षणीं त्यांचा काय निश्चय करावा लागतो ? १८२.
दृश्य-द्रष्टा हे दोन्ही भाव, आत्मा गिळीत नाहीं. व निर्विशिष्ट भाव ओकी-
तहि नाहीं; पण उघडझापीचे भाव वस्तु आपल्याच अंगावर दाखविते. १८३.
डोळ्याच्या पाल्याला पातें लागतांच दृश्य सृष्टि विस्ताराला पावते व तीच
पातीं किंचित् उघडतांच सर्व सृष्टि मावळते, हें विशेष आहे. १८४. द्रष्टा
व दृश्य यांचा प्राप्त झाला असतां मध्यंतरी जी स्थिति उत्पन्न होते, त्या
स्थितीसच योगभूमिका असें म्हणतात. १८५.

उठिला तरंगु वैसे । पुढें अनुही नुमसें ॥ ऐसा ठाई जैसे ।
पाणी होय ॥ १८६ ॥ कां नीद सरोनि गेली । जागृति नाही
चेडली ॥ तेव्हां होय आपुली । जेशी स्थिति ॥ १८७ ॥ नाना
एका ठाऊनि उठी । अन्यत्र नव्हे पैठी ॥ हें गमे तैसिया दृष्टी ।
दिठी सूता ॥ १८८ ॥ कां मावळो सरला दीवो । रात्रीचा न
करी प्रस्तावो ॥ तेणें गगनें हा भावो । वाखाणिला ॥ १८९ ॥
घेतला श्वास बुडाला । घापता नाही उठिला ॥ तैसा दोहीं शिव-
तला । नव्हे जो अर्थ ॥ १९० ॥ कीं आघावियांची करणी ।
विषयाचीं घेणीं ॥ करितांचि एके क्षणीं । जें कीं आहे ॥ १९१ ॥
तया सारिखा ठावो । हा निकराचा आत्मभावो ॥ येणें कां
पाहे । न पाहों लाभे ॥ १९२ ॥

पाण्यावर उठलेला तरंग मावळला, पुढें दुसरा तरंग उठला नाही, ही
पाण्याची अवस्था, १८६. किंवा निद्रा संपली, जागृति उत्पन्न झाली नाही
अशी अवस्था, १८७. अथवा दृष्टि एका वस्तूवरून उठली, दुसऱ्या वस्तूवर
गेली नाही, अशा मध्य संघीत असणाऱ्या दृष्टीनें जो पाहील, त्यालाच ही
योग भूमिका कळेल. १८८. दिवस मावळला, रात्र पडली नाही अशा
वेळच्या गगनाच्या स्थितीनें आम्हीं हा परमात्मभाव वर्णन केला आहे. १८९.
घेतलेला श्वास बुडाला, दुसरा श्वास घेतला नाही, या दोन अवस्थांना न
स्पर्शतां जी प्राणाची स्थिति, तशी ती स्थिति आहे, १९०. अथवा सर्व
इंद्रियांकडून विषय उपभोगणें चाललें असतां हि, त्या काळीं मधली क्षणमात्र
जी अवस्था ती योगभूमिका, म्हणजे प्रमात्याची जी स्थिति असते ती. १९१
त्या स्थितीप्रमाणें आत्म्याचें शुद्ध स्वरूप आहे. अशा स्थितींत शुद्ध
आत्म्याच्या ठिकाणीं 'पाहणें न पाहणें' प्राप्त होईल का? १९२

काय आपुलिये भूमिके । आरसा आपुलिये निके ॥ पाहो
न पाहो सके । हें के आहे ॥ १९३ ॥ समोर पाठीमोरया ।
मुखें होऊं ये आरसिया ॥ वांचूनि तयाप्रति तया । होआवे कां
॥ १९४ ॥ सर्वांगें देखणा रवी । परी ऐसें घडे केवी ॥ जे उदो
अस्तूची चवी । स्वयें घेपे ॥ १९५ ॥ कीं रसु आपणया पिये ।
कीं तोंड लपवूनि ठाये ॥ हें रसपण नव्हे । तया जैसें ॥ १९६ ॥
तैसें पाहणें न पाहणें । पाहणेंपणेंचि हो नेणें ॥ आणि दोनी हें
येणें । स्वयेंचि असिजे ॥ १९७ ॥ जें पाहणेंचि म्हणूनियां । पाहणें
नव्हे आपणया ॥ तें पाहणें आपसया । हाचि आहे ॥ १९८ ॥

आपला निर्मळपणा आपल्या ठिकाणीं आरसा पाहूं शकतो किंवा पाहूं
शकत नाही या म्हणण्यांत अर्थ काय ? १९३. आरशाच्या योगानें समोर
किंवा पाठमोर ही स्थिति मुखाला येते, तोच आरसा टाकला असतां मुख
पाठमोरें किंवा समोर, ही स्थिति येणें शक्य आहे काय ? मुख, समोरपणा
व पाठमोरपणा या विरहित स्वरूपानें असतें. १९४. सर्वांगानें सूर्य प्रकाश-
मान असला तरी आपल्या उदयास्ताला तो स्वतः पाहतो असें कसें घडेल ?
१९५. किंवा रस आपल्या स्वतःला पीत नाही असें म्हणावें तर रस
आपलें तोंड लपवून काय एकीकडे बसतो ? रस रसपणानेंच असल्यामुळें
त्याच्या ठिकाणीं हे दोन्ही भाव नाहीत. १९६. याप्रमाणें आत्मा ज्ञान-
स्वरूप असल्यामुळें त्याच्या ठिकाणीं पाहणेंपणाचा व न पाहणेंपणाचा
व्यवहार नाही; पण तो स्वतःच दोन्ही प्रकारांत असतो. १९७. वस्तु रूप
पाहणें असल्यामुळें तेथें तिचा पाहणेंपणा संभवत नाही, यावरून हें सहज
सिद्ध होतें कीं, हा स्वतःला पाहत नाही १९८.

आणि न पाहणें मा कैसैं । आपणपें पाहों बैसैं ॥ तरी पाहणें हें ऐसैं । हाचि पुढती ॥ १९९ ॥ हें दोन्ही परस्परे । नांदती एका हारें । बांधोनि येरयेरें । नाहीं केलें ॥ २०० ॥ पाहणया पाहणें आहे । तरी न पाहणें हेंचि नव्हे ॥ म्हणोनि याची सोये । नेणती दोन्ही ॥ २०१ ॥ एवं पाहणें न पाहणें । चोरोनियां असणें ॥ ना पाहे तरी कोणें । काय पाहिलें ॥ २०२ ॥ दिसत्यानें दृश्य भासे । म्हणावेना देखिलें ऐसैं ॥ तरी दृश्यास्तव दिसे । ऐसैं नाहीं ॥ २०३ ॥ दृश्य कीर दृष्टीसी दिसे । परी साच कीं द्रष्टा असे ॥ आतां नाहीं तें कैसैं । देखिलें होय ॥ २०४ ॥

आणि द्वैताभावामुळें न पाहणें हेंच त्याचे स्वरूप आहे, तर तो आपणां स्वतःला कसें पाहतो ? यावर उत्तर असें कीं तो नित्य ज्ञानस्वरूप आहे; म्हणून स्वतःला पाहता नाहींच. १९९. पाहणें न पाहणें हे दोन्ही भाव एका पंक्तीलाच बसतात. त्यांनीं एकमेकांस बांधून घेऊन आपापला नाश करून घेतला. २००. अथवा पाहणारा पाहणें स्वरूपच आहे म्हणून तेथें न पाहणें संभवतच नाहीं, म्हणून दोघांचा शुद्ध आत्मस्वरूपाच्या ठिकाणीं कांहीं संबंध नाहीं. २०१. याप्रमाणें 'पाहणें व न पाहणें' या दोन्ही भावांना चोरून स्वरूप स्थिति आहे, अथवा 'पाहिलें' असें म्हटलें तरी कोणीं काय पाहिलें ? २०२. दृश्य द्रष्ट्यावर दिसलें तर त्यानें पाहिलें असें म्हणूं नये काय ? नाहीं. अरे, दृश्याच्या अपक्षेनें त्याला दिसतें असें नाहीं. कारण द्रष्ट्याचे पाहणें अपेक्षित नाहीं. तात्पर्य, दृश्याला द्रष्ट्याहून भिन्न सत्ताच नाहीं. २०३. दृष्टीला दृश्य दिसतें असें खात्रीनें भासते मात्र, पण तसें पाहिलें तर जर द्रष्टाच असतो. दृश्य नाहीच, मग तें पाहिले म्हणतां येईल काय ? २०४.

मुख दिसो कां दर्पणीं । परी असणे कीं तये मुखपणीं ॥ तरी
जाली तें वायाणी । प्रतीती कीं ॥ २०५ ॥ देखतांचि आपण-
यातें । आलिये निदेचेनि हातें ॥ तया स्वप्ना ऐसें येथें । निहा-
ळितां ॥ २०६ ॥ निद्रिस्त सुखासनीं । वाहिजे अनुवाहणी ॥
तो साचे काय तेसणी । दशा पावे ॥ २०७ ॥ कीं सिसेवीण
एकएके । दाविली राज्य करिती रंकें ॥ तैशीं तियें सतुकें ।
आर्थी काई ॥ २०८ ॥ ते निद्रा जेव्हां नाहीं । तेव्हां जो जैसा
जिये ठाई ॥ तैसाचि खत्रीं कांहीं । न दाविजेचि कीं ॥ २०९ ॥
तान्हेलिया मृगतृणा । न भेटलिया सिणु जेसणा ॥ मा भेटलिया
कोणा । काय भेटले ॥ २१० ॥ कीं साडलियेचेनि व्याजें ।
मेळविलें जेणें दुजें ॥ तयाचें करणें वांझें । जालें जैसें ॥ २११ ॥

मुख आरशांत दिसलें तर दिसो; पण वास्तविक तें आपल्या मुखाची
होणारी प्रतीती मिथ्या ठरली. २०५. झोपेतील स्वप्नांत आपण आपणास जसे
पाहतों तसें हें पाहणें आहे. २०६. आरामशीर पर्यंकावर प्रत्यक्ष निजलेल्या
माणसाला स्वप्नांत ती इतरांकडून उचलून नेले असें झोपणारा पाहत असला
तरी प्रत्यक्षांत तसे घडलेलें दिसतें काय ? २०७. अनेक गरिबांचें ‘आपण
राज्य करावें’ असे मनोरथ असतात, त्यांना स्वप्नांत ‘आपले मस्तक नसलेल्या
शरीरानें राज्य करत आहे’ असें दिसलें तर प्रत्यक्षांत तसें कधीं झालें
काय ? २०८. स्वप्नांत काहींहि पाहिलें तरी प्रत्यक्ष निद्रावस्थेंत तो
जशाच्या तसाच असतो. आणि निद्रा नसते तेव्हाहि तो जशाच्या तसाच
असतो. २०९. तृषाकांत श्वापदाला मृगजळ दिसल्यानें धांवण्याचे फक्त
श्रम घडतात. पण समजा, त्याला मृगजळ भेटलें, तरी पाणी पितां
येईल काय ? २१०. एखाद्यानें आपल्या पडछायेला सोबती म्हणून जवळ
केलें तर त्याचें तें कृत्य वांझेच्या कृत्याप्रमाणें फोल ठरतें. २११.

तैसें दृश्य करुनियां । तें दृष्ट्यातें द्रष्ट्या ॥ दाऊनि घाडिलें वायां । दाविलेंपणही ॥ २१२ ॥ जें दृश्य दृष्टाचि आहे । मा दावणें कां साहे ॥ न दविजे तरी नोहे । तथा तो कांहीं ॥ २१३ ॥ आरिसा पा न पाहे । तरी मुखचि वायां जाये ॥ तेणेंवीण आहे । आपणपें कीं ॥ २१४ ॥ तैसें आत्मयातें आत्मया । न दावीचि पें माया ॥ तरी आत्मा वावो कीं वायां । तेंचि तें कीं ना ॥ २१५ ॥ म्हणौनी आपणापें द्रष्टा । न करितां असे पैठा ॥ आतां जालाचि दिठा । कां करावा ॥ २१६ ॥ नाना मागुतें दाविलें । तरी पुनरुक्त तेंचि झालें ॥ येणेंही बोलें गेलें । दावणें वृथा ॥ २१७ ॥

त्याप्रमाणें हें विश्वरूप दृश्य साकार करून द्रष्ट्याचा द्रष्टेपणा दाखवणें भाग पाडले व नंतर ते दृश्यहि निरर्थक ठरविलें. २१२. हें दृश्य हाहि द्रष्ट्याचा एक भाग आहे. मग तें दाखविणें कसें शक्य आहे ? आणि दृश्य न दाखविलें तर मग तो द्रष्टा नाही असें म्हणतां येईल काय ? २१३. आरशामध्ये आपलें मुख आपण पाहिलें नाही म्हणजे तें वायां गेलें असें होतें काय ? आरसा नसला तरी मुख असतेंच ना ! २१४. त्याप्रमाणें ही माया आत्म्याला आत्मा दाखवूं शकत नाही. मग आत्मा झूट कीं माया ? तीच कीं नाही, २१५. म्हणून परमात्म्यानें आपल्या ठिकाणीं द्रष्टेपण येऊं न देतां, मूलच्या ठिकाणींच तो बसला आहे. तो तसा दिसला तरी मायेनें त्याला द्रष्टा कां करावें ? २१६. किंवा तेंच तें पुन्हा पुन्हा दाखविलें तर त्याची पुनरुक्ति झाली असें होतें. तेंच तें बोललेलें जसें व्यर्थ जातें तसें वरचेवर सांगितलेलें दृश्यत्व आणि द्रष्टेपण निरुपाधिक ठरतें. २१७.

दोरा सर्पाभासा । साचपणें दोरु कां जैसा ॥ द्रष्टा दृश्या
तैसा । द्रष्टा साचु ॥ २१८ ॥ दर्पणें आणि मुखें । मुख दिसे
हें न चुके ॥ परी मुखी मुख सतुकें । दर्पणीं नाहीं ॥ २१९ ॥
तैसें द्रष्टा दृश्या दोहो । साच कीं देखता ठावो ॥ म्हणौनी
दृश्य तें वावो । देखिलें जरी ॥ २२० ॥ वावो कीर होये ।
तन्हीं दिसत तंव आहे ॥ येणें बोलें होये । आशी हेंसें ॥ २२१ ॥
तरी आन आनातें । देखोनि होय देखतें ॥ तरी मानु येतें ।
देखिलें ऐसें ॥ २२२ ॥ येथें देखोनि कां न देखोनी । ऐक्य का
नाना होऊनि ॥ परी हा येणें वांचूनी । देखणें असें ॥ २२३ ॥

दोरीला जरी आपण सर्प मानला तरी मुळांत जशी खरोखर दोरी
असते, त्याप्रमाणें जगत् आणि परमात्मा यामध्ये खरा परमात्मा आहे. २१८.
आरशांत प्रतिबिंबामुळे 'पडमुख' दिसतें. तें अगदीं मुखावरहुकूम हें तर
खरेंच. पण पडमुख हे खोटे आणि पाहणाराचें मुख हें खरें, २१९.
त्याप्रमाणें द्रष्टा आणि दिसणारें आणि दृश्य या दोन्हींमध्ये द्रष्टा हाच खरा
अधिष्ठान आहे, आणि दिसणारें व त्याच्यापासून झालेलें जग मिथ्या होय.
२२०. दृश्य निश्चयेंकरून मिथ्या आहे, पण दिसते तर खरें; म्हणूनच दृश्य
आहे असें माना. २२१. दोन मिथ्या पदार्थांत एकाने दुसऱ्यास पाहिलें
म्हणून पहिला पाहणारा द्रष्टा झाला व त्या दृश्यामुळे त्याला दृष्टव आलें
म्हणजे मूळचें नव्हते हे म्हणणें ओघानेंच प्राप्त आहे. २२२. अशा स्थितीला
पाहो वा न पाहो, एक असो किंवा भिन्न असो, पण परमार्थतः हाच एक
आहे, ह्याच्यावांचून दुसरे काहींच नसल्यामुळे पाहणें घडेल काय ? २२३.

आरशानें हो कां दाविलें । तन्ही मुखचि मुखें देखिलें ॥ तो न दावी तन्ही संचलें । मुखचि मुखीं ॥ २२४ ॥ तैसें दाविते नाहीं । तरी हाचि ययाच्या ठाई ॥ ना दावी तन्हीही । हाचि यया ॥ २२५ ॥ जाग्रति दाविला । कां निदा हारविला ॥ परी जैसा येकिला । पुरुष पुरुषीं ॥ २२६ ॥ कां रायातें तूं रावो । ऐसा दाविजे प्रत्ययो । तन्ही टायेठावो । राजचि असे ॥ २२७ ॥ नातरी रायपण राया । नाणिजे कीं प्रत्यया ॥ तन्ही कांहीं उणे तया । माजी असे ॥ २२८ ॥ तैसें दावितां न दावितां । हा यया परौता ॥ चढेना तुटे आइता । असताचि असे ॥ २२९ ॥

आरशानें दाखविले तरी मुखानेंच मुखाला पाहिले. आरशानें मुखाला दाखविले नाहीं तरी मुख मुखाचे ठिकाणीं एकवटलेलें आहेच. २२४. त्याप्रमाणें दृश्य संबंध नसला तरी आपल्या ठिकाणीं हा आहे, तसाच आहे. किंवा दृश्यानें दाखविला तरी पण हाच आहे. २२५. जागृतीनें दाखविला किंवा झोपेनें लपविला तरी पुरुष आपले ठिकाणीं एकटा आहे तसाच आहे २२६. अथवा राजाला 'तूं राजा आहेस' असें त्याच्या प्रत्ययास आणिले तरी (म्हटले किंवा न म्हटले) राजा आपले ठिकाणीं आहे तसा असतोच. २२७. अथवा राजाला 'तूं राजा आहेस' असें शब्दानें प्रत्ययास आणले नाहीं तरी (म्हटले नाहीं तरी) त्याच्या राजेपणास कांहीं कमीपणा येतो काय? २२८. त्याप्रमाणें हा ज्ञानानें दाखविला किंवा अज्ञानानें दाखविला तरी तो या दोन्ही भावातीत असल्यामुळें उत्कर्षास येत नाहीं व कमीहि होत नाहीं; स्वतःसिद्ध आहे तसाच आहे. २२९.

तरी कां निमित्त पिसें । हा यया दाऊं बैसे ॥ देखते नाहीं
तैं आरिसे । देखावे कोणें ॥ २३० ॥ दीपु दावीतयाते रची ।
की तेणेंचि सिद्धी दीपाची । तैशी सत्ता निमित्ताची । येणें
साच ॥ २३१ ॥ वन्हीतें वन्ही शिखा । प्रकाशी कीर देखा ॥
परी वन्हीहूनि लेखा । येईल काई ॥ २३२ ॥ आणि
निमित्त जें बोलावें । तें येणें दिसोनि दावावें ॥ देखिलें तन्ही
स्वभावें । दृश्यही हा ॥ २३३ ॥ म्हणौनी स्वयंप्रकाशा यया ।
आपणपे देखावया ॥ निमित्त हा वांचोनियां । नाहीच मा
॥ २३४ ॥ भलतेन विन्यासें । दिसत तेणेंचि दिसे ॥ हा
वांचूनि नसे । येथें कांहीं ॥ २३५ ॥

अहो ! तर मग आपणास दाखवावें असें वेड काय निमित्तानें होतें ?
अरे ! पहाणाराच नाहीं, मग आरशांत पहावें कोणीं ? २३०. दिवा
लावणाराची सिद्धी दिव्यानें केली का लावणाऱ्यामुळेच दिव्याची सिद्धी
झाली ? त्याप्रमाणें पूर्वसिद्ध आत्मसत्ताच व्यवहाराला निमित्त आहे आणि या
आत्मसत्तेनेंच व्यवहारास खरेपणा भासतो. २३१. अग्नीची ज्वाला अग्नीला
प्रकाशित करिते हे निश्चित खरें आहे असें दिसतें, पण ती ज्वाला
अग्नीहून मित्र आहे असें म्हणतां येईल का ? २३२. आणि हा आत्मा
दृश्य होऊन आपणांस दाखवितो, म्हणून हा निमित्त आहे असा बोलण्याचा
व्यवहार होतो. आतां दृश्य काय आहे असें पाहूं जावें, तो दृश्यहि हाच.
२३३. म्हणून या स्वयंप्रकाश परमात्म्याला स्वतःला पहाण्याला ह्याच्या-
वांचून दुसरें निमित्त नाही. २३४. कोणताही विस्तार याच्याच सत्तेनें
दिसतो ! याच्यावांचून दुसरें कांहींच नाही. २३५.

लेणें आणि भांगारें । भांगाराचि एक स्फुरे ॥ कां जेथें दुसरें ।
 नाहींच म्हणौनी ॥ २३६ ॥ जळतरंगीं दोन्हीं । जळावांचूनि
 नाहीं ॥ म्हणौनी आन काहीं । नाहीं ना नोहे ॥ २३७ ॥ हो
 कां घ्राणनुमेयो । येऊं कां हातीं घेवो ॥ लाहो कां दिठी पाहो ।
 भलतैसे ॥ २३८ ॥ परी कापुराच्या ठाई । कापुरावांचूनि
 नाहीं ॥ तैसा रीति भलतेययाही । हाचि यया ॥ २३९ ॥ आतां
 दृश्यपणें दिसो । कां द्रष्टा होऊनि असो ॥ परी हा वांचूनि
 अतिसो । नाहीं येथें ॥ २४० ॥ गंगा गंगापणें वाहो । कीं
 सिंधु होऊनि राहो ॥ परी पाणीपण नवलावो । न देखो
 कीं ॥ २४१ ॥ थिजावें कीं विघरावें । हें अप्रयोजक आघवें ॥
 घृतपण नव्हे । अनारिसें ॥ २४२ ॥ ज्वाळा आणि वन्ही ।
 न लेखिजति दोनी ॥ वन्हीमात्र म्हणौनी । आन नव्हे कीं ॥ २४३ ॥

अलंकार व सोनें यांमध्ये एक सुवर्णच आहे. कारण सुवर्णांत दुसरें
 कांहींच नाहीं. २३६. जल व तरंग या दोहोंत जलावांचून कांहीं नाहीं
 म्हणून जल व तरंग असा भिन्न शब्दप्रयोग झाला तरी जलाव्यतिरिक्त
 कांहीं नाहीं व होणारहि नाहीं. २३७. नाकानें वास कळो, हाताला मऊ
 लागो, डोळ्यानें स्वच्छ दिसो; कोणत्याहि प्रकारें ज्ञान झालें तरी कापुराच्या
 ठिकाणीं कापुरावांचून दुसरें कांहींच नाहीं, त्याप्रमाणें कोणत्याहि प्रकारानें
 आत्मा दिसला तरी ह्या आत्म्यावांचून दुसरें कांहीं नाहीं. २३८-२३९.
 आतां व्यवहारांत आत्मा दृश्य होऊन दिसो किंवा द्रष्टा होऊन असो, पण
 या दृश्यद्रष्टा व्यवहारांत आत्मव्यतिरिक्त दुसरें कांहीं नाहींच. २४०.
 गंगानदी गंगारूपानें वाहो किंवा समुद्रास मिळून तद्रूपानें असो, पण
 पाण्याच्या दृष्टीनें त्यांत कांहींच फरक दिसत नाहीं. २४१. तुपाला घट अगर
 पातळ असें म्हणणें निरर्थक होय, कारण दोन्ही स्थितीत तूपपणा निराळा
 नाहीं. २४२. ज्वाळा व अग्नि हीं दोन्ही निराळीं आहेत असें म्हणता
 येणार नाहीं. कारण तीं दोन्ही वन्हिरूपच आहेत. २४३.

तैसें दृश्य कां द्रष्टा । या दोन्ही दशा वाझटा ॥ पाहतां
 एकीकाष्टा । स्फूर्तिमात्र तो ॥ २४४ ॥ इये स्फूर्तीकडोनी ।
 नाहीं स्फूर्तिमात्र वांचोनी ॥ तरी काय देखोनी । देखतु
 असे ॥ २४५ ॥ पुढें फरकेना दिसते । ना मागें डोकावी
 देखते ॥ पाहतां येणें ययातें । स्फुरद्रूपाचि ॥ २४६ ॥ कळोळी
 जळीं घातले । सोनेन सोने पांघुरलें ॥ दिठीचे पाय गुंतले ।
 दिठीसीचि ॥ २४७ ॥ श्रुतीसी मेळविली श्रुती । द्युतीसी मेळ-
 विली द्युती ॥ कां तृप्तीसी तृप्ती । वोगरिली ॥ २४८ ॥ गूळ
 गुळें परिवडिला । मेरु सुवर्णे माढिला । कां ज्वाळा गुंडाळिला ।
 अनळ जैसा ॥ २४९ ॥ हें बहु काय बोलिजे । कीं नभ
 नभाचिये रिगे सेजे । मग कोणे निदिजे । जागे कोणे ॥ २५० ॥
 हा येणे पाहिला ऐसा । कांहीं न पाहिला जैसा । आणि न पाह-
 तांही आपैसा । पाहणेंचि हा ॥ २५१ ॥

विचार करून पाहिलें तर; तो आत्मा शेवटची निष्कर्मस्थिति-स्फूर्ति
 मात्रच आहे. २४४. या स्फूर्तीकडून पाहिलें असतां केवळ स्फूर्तीवाचून
 दुसरें कांहीं नाहीं असें आहे. मग काय पाहून हा द्रष्टा होतो. २४५.
 दृश्य पुढें फडकत नाहीं अथवा द्रष्टा मागें डोकावीत नाहीं, याने आपल्या
 स्वतःस पाहिले म्हणजे तें पहाणें स्फुरद्रूपच होय. २४६. तरंग पाण्यांत
 बुडाले, सोन्यानें सोने पांघुरले, दृष्टीचा पाय दृष्टीतच गुंतला, २४७.
 शब्दांत शब्द मिळवला, गंधास गंध मिळविला, किंवा तृतीया तृती
 वाढली, २४८. गुळानें गुळाला माखिलें, मेरूपर्वत सोन्याने मढविला,
 अगर ज्याप्रमाणें अग्नि त्याच्याच ज्वाळांनीं गुंडाळला. २४९. फार काय
 सांगावें आकाश आकाशाच्या शय्येवर निजावयास गेले, मग निजावयाचें
 कोणी व जागे रहावयाचें तरी कोणी ? २५०. ह्यांचें पाहणे न पाहण्या-
 सारखेंच आहे. कांहीं न पाहतां सहजच हा पाहणेंरूपच आहे. २५१.

येथें बोलणें न साहे । जाणणें न समाये । अनुभव न लाहे ।
 आंगीं मिरौ ॥ २५२ ॥ म्हणौनि ययातें येणें । येपरीचें पाहणें ।
 पाहतां कांहीं कोणे । पाहिलें नाहीं ॥ २५३ ॥ किंबहुना ऐसें
 आत्मेन आत्मा प्रकाशे । न चेतुचि चेऊ बैसे । तथासी तो
 ॥ २५४ ॥ स्वयें दर्शनाचिया सवा । अवघीयाचि जातसे
 फावा । परी निजात्मभवा । न मोडतांही ॥ २५५ ॥ न पाहतां
 आरिसा असो पाहे । तरी तेंचि पाहणें होये । आणि पाहणेन
 तरी ते जाये । न पाहणें पाहणें ॥ २५६ ॥ भलतैसा फाके ।
 परी येकपणा न मुके । नाना संकोच तरी असिके । हाचि
 आथी ॥ २५७ ॥ सूर्याचिया हाता । अंधकारू नये सर्वथा ॥
 मा प्रकाशाची कथा । आइकता कां ॥ २५८ ॥

बोलण्याचा परिणाम नाहीं, जगण्याचा शिरकाव नाहीं, आणि अनु-
 भवाची प्रतिष्ठा येथें चालत नाहीं. २५२. याचें स्वतःला पाहणें विचार-
 दृष्टीनें पाहिलें नाहीं असें आहे. २५३. हा आत्म्याचा विलास आहे. तो
 जागा न होतां स्वरूपानें मूळचा जागाच आहे. २५४. स्वतः दर्शनरूप
 असल्यामुळें आत्मस्वरूपस्थितीवर दृश्यदृष्टादिकांची भ्रमानें प्रतिति होत
 असूनहि आत्म्याचा निजात्मभाव मोडला जात नाहीं. २५५. आरसा न
 पाहतां मुख मुखपणानेंच असतें, आणि विशेष भावाचें पाहणें मुखेच आहे.
 आणि मूळ पाहण्याकडून पाहिलें तर पाहणे व न पाहणें निघून जातें.
 २५६. कितीहि विस्तार होऊनहि आत्म्याचा एकपणा मोडत नाहीं, त्याचा
 संकोच झाला तरी तो आहे तसा संपूर्ण असतोच २५७. कधीहि जाणवत
 नाहीं, मग तो प्रकाशाची तर वार्ता कशाला ऐकतो ? २५८.

अंधारु कां उचिवडु । हा येकला येकवडु । जैसा कां मारुडु ।
 भलतेथें ॥ २५९ ॥ तैसा आवडतिये भूमिके । आरुढलीयाही
 कौतुकें ॥ परी ययातें हा न चुके । हाचि ऐसा ॥ २६० ॥
 सिंधूचि शीव न मोडे ॥ पाणीपण सळ न मोडे ॥ परी मोडुतु
 कां गाडे । तरंगाची ॥ २६१ ॥ रश्मी सूर्याची आथी । परी
 बिंबा बाहेरी जाती । म्हणोनी बोधसंपत्ति । उपमा नोहे
 ॥ २६२ ॥ आणि पल्हेचा दोडा । न पाहतां तडा ॥ जग तंव
 कापडा । न भरेचि की ॥ २६३ ॥ सोनयाचा रवा । रवे-
 पणाचा ठेवा । आवघेयाची अवयवां । लेणें नव्हे ॥ २६४ ॥ न
 फेडितां आडवावो । दिगंतोनि दिगंता जावो । नये मा पावो ।
 उपमा काड ॥ २६५ ॥

सूर्याला अंधकार असो किंवा प्रकाश असो, सूर्य ज्याप्रमाणें वाटेल तेथें
 आपल्या एकरूपानें एकटा असतोच २५९. तसा कोणत्याहि त्या भूमिके-
 वर कौतुकानें आरुढला तरी आपल्या स्वरूपाची हानी न होतां हा
 असतो. २६०. जरी अनंत तरंग उत्पन्न झाले व नाश पावले तरी समु-
 द्राची मर्यादा मोडत नाही व पाणीपणाचा भंग होत नाही. २६१. सूर्य-
 किरण बिंबाच्या बाहेर जातात, म्हणून सूर्याची उपमा आत्म्याला शोभत
 नाही. २६२. आणि कापसाचें बोंड फुटूनच कापूस सर्वत्र मिळतो, वल्लें
 मिळतात म्हणून बोंडातल्या कापसाची उपमा आत्म्याला देतां येत नाही.
 २६३. सोन्याच्या लगडीचा लगडपणा न मोडतां सर्व अवयवांना
 घालण्यासारखे दागिने होत नाहीत. २६४. प्रतिबंध दूर केल्यावांचून
 एका दिशेहून दुसऱ्या दिशेला जातां येत नाही, मग आत्मस्वरूपाला
 दिशेची उपमा कशी देतां येईल ? २६५.

म्हणोनि इये आत्मलीळे । नाहीं आन कांटाळे । आतां येयाचिये तुळे । हाचि यंया ॥ २६६ ॥ स्वप्रकाशाच्या घासीं । जेविता बहु वेगेशीं । वेचेना परी कुशी । वाखही न पडे ॥ २६७ ॥ ऐसा निरुपमा परी । आपुलिये विलासवरी । आत्मा राणीव करी । आपुले ठाई ॥ २६८ ॥ तयातें म्हणिपे अज्ञान । तरी न्याया भरलें रान ॥ आतां म्हणे तयाचें वचन । उपवावो हो आम्ही ॥ २६९ ॥ प्रकाशितें अज्ञान । ऐसें म्हणणेंहन । तरी निधि दावितें अंजन । म्हणिजे काई ॥ २७० ॥ सुवर्णगौर अंबिका । न म्हणिजे काय कालिका । तैसा आत्मप्रकाशका । अज्ञानवाडु ॥ २७१ ॥ येन्हवी शिवोनि पृथ्वीवरी । तत्त्वाच्या वानेपरी । ज्याच्या रश्मिकरीं । उजाळा येती ॥ २७२ ॥

म्हणून या आत्मविलासाला वजन करण्यास दुसरा कांटा नाही. म्हणून याचें वजन करण्यास हाच ! २६६. स्वप्रकाशाचें घांस लवकर लवकर घेतो, पण नवल हें आहे की, अन्न संपत नाही व कुशीला खळगीहि पडत नाही. (पोट न भरलेलें दिसत नाही.) २६७. अशा निरुपम रीतीनें आपल्या विलासानें सर्व सत्ता चालवितो. अशा प्रकारच्या आत्मविलासाला 'अज्ञान' म्हणावें तर न्याय देशोधडीला लागला असें म्हटलें पाहिजे; २६८. इतक्यावरहि 'अज्ञान आहे' असें म्हणणाऱ्याचें बोलणें स्वस्थ ऐकून घ्यावें हेंच बरें ! २६९. जमिनीखालचें द्रव्य प्रकाश करणाऱ्याला जर तूं अज्ञान असें म्हणावें जमिनीखालचें द्रव्य दाखविणाऱ्या अंजनाला 'काजळ' म्हणत नाहीत काय ? २७०. उत्तम सोन्याच्या केलेल्या देहीला काळी म्हणत नाहीत का ? त्याप्रमाणें स्वयंप्रकाश आत्म्याला 'अज्ञान' म्हणणे हा केवळ शाब्दिक भेद आहे. २७१. ईश्वरापासून पृथ्वीच्या परमाणूपर्यंत जो अनंत तत्त्वाचा प्रकार दिसतो. तो सर्व ज्याच्या प्रकाशानें प्रकाशित केला जातो, २७२.

जेणें ज्ञान सज्ञान होये । दृढमात्र दृष्टीतें विये । प्रकाशाचा
दिवो पाहे । प्रकाशाची ॥ २७३ ॥ तें कोणें निकृष्टें । दाविलें
अज्ञानाचेनि बोटें । ना तमें सूर्या मोटे । बांधितां निकें ॥ २७४ ॥
अपूर्व अज्ञानाक्षरीं । वसतां अज्ञानाची थोरी ॥ शब्दार्थाची उजरी ।
अपूर्व नव्हे कीं ॥ २७५ ॥ लाखेचें मांदुसें । आगीचें ठेवणें
कायसें ॥ आंतुबाहेरी सरिसें । करुनि घाली ॥ २७६ ॥
म्हणोनी जग ज्ञानें स्फिते । बोलतां अज्ञानवादातें ॥ विस्त्रुली
होती आते । वाचेचिये ॥ २७७ ॥

ज्याच्या योगानें व्यावहारिक ज्ञानाला ज्ञानत्व येतें, सर्वत्र त्रिपुटी
ज्ञानच बनतें, प्रकाशाला प्रकाशपणा ज्यामुळें येतो, २७३. येथपर्यंत
प्रतिपादन केलेल्या ज्ञानरूप आत्म्याला कोणी अविचारी मनुष्य अज्ञानाच्या
बोटानें दाखवील म्हणजे आत्म्याला अज्ञान असें म्हणेल तर, 'सूर्याला
अंधाराच्या मोटेंत बांधलें आहे,' या म्हणण्याप्रमाणें त्याचें बोलणें असंबद्ध
होईल. २७४. ज्ञानाची एवढी मोठी थोरवी असूनहि त्या ज्ञान शब्दाच्या
मागें 'अ' अक्षर लावून त्याला 'अज्ञान' हें नांव ठेवण्यांत शब्दिक
कसरत विशेष नाही काय ? २७५. लवकर जळणाऱ्या लाखेच्या पेटींत
अग्नि घालून ती ठेविली तर उपयोग काय ? कारण आंत ठेविलेला अग्नि
लाखेला अंतर्बाह्य अग्निरूप करून टाकील. २७६. म्हणून ज्ञानानें दुमदुमून
भरलेल्या जगाला अज्ञान म्हणणें म्हणजे वाणीला फांटा फुटल्याप्रमाणें
आहे. २७७.

अखरी तब गोवधु । पुढारा अमृत बाधु ॥ मा कैसा अज्ञान-
 वादु । कीजे ज्ञानी ॥ २७८ ॥ आणि अज्ञान म्हणणें । स्फुरतसे
 अर्थपणें ॥ आतां हेंचि ज्ञान कोणें । मानिजेना ॥ २७९ ॥
 असों हें आत्मराजें । आपणापें जेणें तेजें ॥ आपणचि देखिजे ।
 बहुयेपरी ॥ २८० ॥ निर्वचिता जें झावळे । तेचि कीं लाहे
 डोळे ॥ डोळ्यापुढें मिळे । तेंचि तया ॥ २८१ ॥ ऐसें जगज्ञान
 जें आहे । तें अज्ञान म्हणे मी वियें ॥ येणें अनुमानें हो पाहे ।
 आथी ऐसें ॥ २८२ ॥ तंव अज्ञान त्रिशुद्धी नाही । हें जगेंचि
 ठेविलें ठाई ॥ जे धर्म धर्मित्व केही ॥ ज्ञानाज्ञान असे ॥ २८३ ॥
 काजळा मोती विये । राखोंडिया दिपु जिये ॥ तरी ज्ञान धर्म
 होये । अज्ञानचा ॥ २८४ ॥

‘गोवध’ हीं अक्षरें उच्चारण्याचा एक दोष, आणि गोवध न करतां
 गाय मारली असें आहे खोटें बोलण्याचा दुसरा दोष येतात, असें आहे.
 म्हणून ज्ञानस्वरूपालाच, ‘अज्ञान’ कसें म्हणावें ? ‘अज्ञान’ नाहीच,
 तें आहे असें म्हणणें हा एक दोष, व आत्मा आहे ‘तो आहे’ असें
 म्हणणें हा दुसरा दोष. २७८. आतां अज्ञान म्हणण्यांतच वस्तुतः ज्ञानाचें
 ग्रहण होते. मग आत्म्यालाच ज्ञान म्हणणें योग्य आहे, असें कोणालाहि
 कबूल करावें लागणार नाही का ? २७९. हा आत्मराजा आपल्याच तेजानें
 आपल्यालाच अनंत प्रकारें बघतो. २८०. विचाराच्यापुढें न टिकतां
 डोळ्यांना कसें प्राप्त होणार ? जें असतें तेंच डोळ्यांना दिसतें. २८१.
 अज्ञान म्हणते कीं ‘जग असें जें ज्ञान’ तें माझ्यापासून उत्पन्न होतें या
 अनुमानावरून अज्ञान आहे हें पटते. २८२. खात्रीपूर्वक सांगतां येईल कीं
 अज्ञान नाहीच. कारण सर्व जगांत ज्ञानच भरलेलें आहे, म्हणून ज्ञान व
 अज्ञान यांमध्ये धर्मधर्मिस्वाभाव कसा येऊं शकेल ? २८३. मोती काय
 पाण्याला उत्पन्न करितें ? राखेनें दीप पेटवितां येईल काय ? या गोष्टी जर
 संभवतील, तर ज्ञान अज्ञानाचा धर्म होईल ! २८४.

चंद्रमा निगती ज्वाळा । आकाश आते शिळा ॥ तरी अज्ञान
उजळा । ज्ञानातें वमी ॥ २८५ ॥ क्षीराब्धिकाळकूट । हें एके
परीचें विकट ॥ काळकूटीं चोखट । सुधा कैची ॥ २८६ ॥ ना
ज्ञानीं अज्ञान जालें । तें होतांचि अज्ञान गेलें ॥ पुढती ज्ञान
एकलें । अज्ञान नाही ॥ २८७ ॥ म्हणोनि सूर्य सूर्याचियेवढा ।
चंद्र चंद्राचि सांगडा ॥ ना दीपाचिया पडिपाडा । ऐसा दीपू
॥ २८८ ॥ प्रकाशु तो प्रकाशकी । यासी न वंचे घेई चुकीं ॥
म्हणोनि जग असिकी । वस्तुप्रभा ॥ २८९ ॥ विभाति यस्य
भासा । सर्वमिदं हा ऐसा ॥ श्रुति काय वायसा । ठेकर देती
॥ २९० ॥ यालागीं वस्तुप्रभा । वस्तूचि पावे शोभा ॥ जातसे
लामा । वस्तूसिचि ॥ २९१ ॥

चंद्रापासून ज्वाळा निघतात काय ? आकाशांतून कधीं तरी दगडांची
दृष्टि होते काय ? अरे ! असें जर होईल तर शुद्ध ज्ञानाला अज्ञान उत्पन्न
करतें असें आम्ही म्हणूं. २८५. क्षीराब्धींतून काळकूट निघालें, हें सुद्धां
एक विपरीतच आहे, पण काळकूटांतून शुद्ध अमृत कधीं तरी निघेल का ?
२८६. अथवा ज्ञानापासून अज्ञान उत्पन्न झालें, तें उत्पन्न झाल्याबरोबर
त्यानें अज्ञानाचा नाश केला, मग आतां अज्ञान नसून एकटें ज्ञानच
शिल्लक राहिलें. २८७. म्हणून सूर्याला उपमा सूर्याचीच, चंद्र चंद्राच्याच
सारखा, अथवा दिव्याच्या योग्यतेला दिवाच. २८८. प्रकाश तो प्रकाशच,
असें म्हणण्यांत कांहीं चूक नाही असें समज. म्हणून सर्व जग वस्तुप्रभाच
आहे. २८९. हें सर्व जग ज्या आत्म्याच्या प्रकाशानें भासतें, असें श्रुति
सांगते. शंका फिटून; खात्रीनें ती तृप्त होऊन असें ती सांगते ती काय
पोकळ बडवड आहे थोडीच ? २९०. म्हणून वस्तूची शोभा वस्तूलाच,
प्रभेची शोभा वस्तूलाच मिळते, व प्रभेचा लाभहि वस्तूलाच होतो. २९१.

वांचूनि वस्तु इया । आपणापें प्रकाशावया ॥ अज्ञान हेतु
वायां । अवघेंचि ॥ २९२ ॥ म्हणोनी अज्ञान सद्भावो । कोणे-
परी न लाहो ॥ अज्ञान कीर वावो । पाहों ठेलियाही ॥ २९३ ॥
परी तमाचा विसुरा । न जोडेचि दिनकरा ॥ रात्रीच्या घरा ।
गेलियाही ॥ २९४ ॥ कां नीद खोळे भरितां । जाणणेंही नये
हाता । येकलिया टळटाळिता । ठाकिजे जेवीं ॥ - ९५ ॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृतार्थविवरणे अज्ञानखंडन नाम
सप्तमप्रकरणं संपूर्णम्

हें वगळून स्वतःचा प्रकाश करण्यास वस्तूला अज्ञान कारण आहे, हें
सर्व म्हणणें निराधार आहे. २९२. म्हणून अज्ञानाची सिद्धि कोणत्याहि
प्रकारानें होत नाही; निश्चयेंकरून पाहावयास गेलें असतांहि अज्ञान खोटें
ठरलें. २९३ रात्रीच्या घरीं गेलें असतांहि सूर्याला अंधाराची प्रतिति होत
नाहीं. २९४. झोंप पदरांत भरावयास गेलें असतां शोळींत जगणेंहि शिल्लक
राहत नाही. तिला धरूं पाहाणारा मात्र रात्रभर हिंडत बसतो झालें ! २९५.
याप्रमाणें अमृतानुभव ग्रंथांतील अज्ञानखंडण नामक सातवें प्रकरण समाप्त.

प्रकरण सातवें समाप्त

प्रकरण आठवें

तैसें आमुचेनि नांवें । अज्ञानाचें ज्ञानही नव्हे ॥ आम्हांलागीं
गुरुदेवें । आम्हीच केलों ॥ १ ॥ परी आम्हां आम्ही आहों । तें
कसें पाहों जावों ॥ तंव काय कीजे ठावो । लाजिजे ऐसा ॥ २ ॥
हा ठावोवरी गुरुरायें । नांदविलों उवायें ॥ जे आम्ही न समाये ।
आम्हांमाजी ॥ ३ ॥ अहो आत्मपणीं न संटो । स्वसंविती न
घसवटो ॥ आंगीं लागलें न फुटो । कैवल्यही ॥ ४ ॥ आमुची
करवे गोठी । ते जालीच नाही वाकसृष्टी ॥ आमुतें देखो दिठी ।
ते दिठीच नव्हे ॥ ५ ॥ आमुतें करुनि विखो । भोगूं शके
पारखो ॥ तें आमुतें न देखो । आम्हीपण ॥ ६ ॥ प्रकटो लपो
न लाहो । येथें नाहीं नवलाहो ॥ परी कैसेनीही विपावो ।
असणेयाचा ॥ ७ ॥

अरे ! आमचें स्वतःचें नांव पाहिल्यावर अज्ञानाविषयी ज्ञान राहत
नाहीं श्रीसद्गुरुरायांनीं आम्हाला या स्थितीला आणलें. १. पण आमचे
आम्ही तरी कसे आहोंत. हें पाहावयाचें म्हटलें, तर लाज वाटते. २. इतक्या
वरच्या स्थितीला श्रीगुरूंनीं नेलें कीं, मी माझ्यातच मावत नाहीं. ३. त्या
ठिकाणीं आत्मभाव सांपडत नाहीं. आपलेपणाच्या ज्ञानाचे संस्कार नाहींत.
मोक्ष हा मूर्तिमंत शरीरस्थ असल्यानें त्याचें वेगळेपण टिकत नाहीं. ४. या
रीतीचें वर्णन करण्यासाठीं बल या शब्दविश्वांतच नाहीं. साध्या डोळ्याला
बघतां येईल अशी दृष्टीच निर्माण झालेली नाहीं. ५. या स्थितीला दृश्य
समजून ती कोणाला पाहू शकेल ? आमचा आम्हीपणा आम्हीहि पाहूं शकत
नाहीं. ६. प्रकट व्हावें किंवा लपावें, असें घडूं शकत नाहीं असें म्हणण्यांत
आश्चर्य नाहीं. कांहीं केलें तरी या स्थितीचें ज्ञान होत नाहीं. ७.

किंबहुना श्रीनिवृत्ति । ठेविलों असो जये स्थिती ॥ ते काय देऊं हातीं । वाचेचिया ॥ ८ ॥ तेथें समोर व्हावया । अज्ञानाचा पाडु कासया ॥ केउते मेलिया माया । होऊं पाहिजे ॥ ९ ॥ अज्ञानाचा प्रवर्तु ॥ नाहीं जया गांवाआंतु ॥ तेथें ज्ञानाची तऱ्ही मातु । कोण जाणे ॥ १० ॥ रात्री म्हणोनि दीवे । पडती कीं लावावे ॥ वांचूनि सूर्यासवें । सिणणें होये ॥ ११ ॥ म्हणोनी अज्ञान नाहीं । तेथेंचि गेलें ज्ञानही ॥ आतां निमिषोन्मेषा दोहीं । ठेली वाट ॥ १२ ॥ येन्ही तऱ्ही ज्ञान अज्ञानें । दोहींचीं अभिधानें ॥ अर्थाचेनि आनानें । विप्लाविलीं ॥ १३ ॥ जैशीं दंपत्ते परस्परें । तोड्ढानि पालिटिली शिरें ॥ तेथें पालटु ना पण सरे । दोहींचें जिणे ॥ १४ ॥

श्रीगुरूंनीं ज्या स्थितीत ठेवले तिचें मीसुद्धां शब्दांनीं वर्णन करूं शकत नाहीं. ८. अशा या तिच्यासमोर यावयास विचारें अज्ञान तर कसें वरें समर्थ असेल ? अज्ञान हें मेल्यावर, माया उत्पन्न होईल कशी ? ९. या स्थितीत अज्ञानाचा प्रवेशच होत नाही आणि ज्ञानासंबंधी तरी काय सांगता येईल ? १०. रात्र आहे म्हणून दिवे लावावे लागतात, पण उजाडल्यार दिवे लावण्याची कटकट कोण करील ? ११. अज्ञान नाहीसे झालें त्याच्या सापेक्षेनें असणारें ज्ञानहि गेलें. आतां ज्ञानाज्ञान या दोघांची वाट बंद झाली. १२. मुलतः ज्ञान व अज्ञान हीं दोन्ही नांवें अर्थभेदानें विस्तारलीं आहेत. १३. अदलाबदल करायची म्हणून नवराबायको यांनीं आपापलीं मस्तकें तोडलीं; पण अदलाबदल कांहीं झाली नाही, उलट दोघे जिवाला मुकलें. १४.

कां पाठी लाविला होये । तो दीपूचि वाया जाये ॥ दिठी
आंधारें पाहे । तें तेंचि वृथा ॥ १५ ॥ तैसें निपटूनि जें नेणिजे
तें अज्ञान शब्दें बोलिजे ॥ आतां सर्वही जेणें सुजे । तें अज्ञान
कैसें ॥ १६ ॥ ऐसें ज्ञान अज्ञान आले । अज्ञान ज्ञानें गेलें ॥ हे दोन्ही
वांझौलें । दोनीं झालीं ॥ १७ ॥ आणि जाणें तोचि नेणे । नेणे तोचि
जाणे ॥ आतां कें असणें जिणें । ज्ञाना अज्ञाना ॥ १८ ॥ एवं
ज्ञानाज्ञान दोन्ही । पोटीं सनि अहनी ॥ उदेला चिद्गगनी ॥
चिदादित्यु हा ॥ १९ ॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते ज्ञानखंडनं नाम
अष्टप्रकरणं संपूर्णम्

बसणाऱ्याच्या पाठीमागे लावलेला दिवा जसा निरुपयोगी होतो; तेज
अंधाराला पाहिल तर तें तेज कसें म्हणावें ? १५. आतां ज्याच्या योगानें
सर्व जाणलें जातें त्याला अज्ञान असें कसें म्हणता येईल ? १६. ज्ञान
येऊन अज्ञानाच्या ठिकाणीं अज्ञानाचा नाश तर झालाच व दोन्हीहि
मिथ्या ठरलीं १७. जो जाणतो तोच नेणतो व तोच यथार्थ जाणतो.
म्हणून ज्ञानाज्ञानांनीं कोठें जावें ? १८. या प्रकारें ज्ञानाज्ञानाहे दिवस व
रात्र त्यांत हा ज्ञानरूपी नभःप्रांगणांत उदय पावला आहे. १९. याप्रमाणें
श्रीअमृतानुभव ग्रंथांतील ज्ञानखंडननामक आठवें प्रकरण समाप्त.

प्रकरण आठवें समाप्त

प्रकरण नववें

आतां अमोद सुनास जाले । श्रुतीस श्रवण रिघाले ॥ आरसे उठिले । लोचनेसी ॥ १ ॥ आपुलेनि समीरणें । वेल्हावती विंजणें ॥ कीं माथेची चापेपणें । बहकताती ॥ २ ॥ जिव्हा लोधली रसें । कमळ सूर्यपणें विकाशे ॥ चकोरेंचि जैसें । चंद्रमा जालीं ॥ ३ ॥ फुलेंचि जालीं भ्रमर । तरुणीच जाले नर ॥ जालें आपुलें शेजार । निद्राळूचि ॥ ४ ॥ दिठीवियाचा रवा । नागरु इया ठेवा ॥ घडिला कां कोरिवा । परी जैसा ॥ ५ ॥ तैसें भोग्य आणि भोक्ता । दिसे आणि देखता ॥ हें सरलें अद्वैता । अफुटामाजी ॥ ६ ॥ सेवतेपणा वाहेरी । न निगतांचि परी ॥ पाती सहस्रवरी । उपलविजे ॥ ७ ॥ तैसें नवानवा अनुभवीं । वाजतां वाधावी ॥ अक्रियेच्या गांवीं । नेणिजे ते ॥ ८ ॥

आतां स्वतः सुवास नाक झाला, शब्द कर्ण झाले आणि आरसे नेत्र झाले. १. वारा स्वतः पंखा बनून वारा घेतों, किंवा मस्तकेंच फुलें बनून भूषवितात. २. रसना रस बनली, कमळ सूर्य झालें व चकोर चंद्र झाले. ३. फुलें भुंगे झाले, तरुणी पुरुष झाले, झोपाळू मनुष्य निद्रेचें ठिकाण झाला. ४. आंब्याच्या झाडाचे कीवळे अंकुर कोकीळ बनले, मलयपर्वतावरील सुवासिक वारा देहधारी झाला, रस स्वतः भोक्ते बनले. ५. घडण आणि कोरीव काम केलें कीं जसें नीटनेटकें सुंदर दिसतें; ६. त्याप्रमाणें उपभोग्य वस्तु आणि भोक्ता, द्रष्टा आणि दृश्य, हे सारें ब्रह्मांत एकरस झाले. ७. शेवंतीच्या अनेक पाकळ्या असल्या तरी त्या शेवंतीपणा टाकीत नसतात. ८.

म्हणोनि विषयाचेनि नांवें । सूनि इंद्रियांचे थवे ॥ सैंध
 घेती घावें । समोरही ॥ ९ ॥ परी अरिसा सिवेसिवे । तव
 दिठीसी दिठी फावे ॥ तैसें जालें धावे । वृत्तिचिया ॥ १० ॥ नाग
 मुदी कंकरण । त्रिलिंगी भेदली खूण ॥ घेतां तरी सुवर्ण । घेईजे
 कीं ॥ ११ ॥ वेंचूनि आणूं कल्लोळ । म्हणोनी घापे करतळ ॥ तेथें
 तरी निखळ । पाणीच फावे ॥ १२ ॥ हातापाशीं स्पर्श ।
 डोळ्यापाशीं रूपसु ॥ जिभेपाशीं मिठांशु । कोणही एकु ॥ १३ ॥
 तन्ही परिमळ परोतें । मिरवणें नाहीं कापुरातें ॥ तैसें बहुता-
 परी स्फुरतें । तेंचि स्फुरे ॥ १४ ॥ म्हणोनी शब्दादि पदार्थ ।
 श्रोत्रादिकांचे हात ॥ ध्यावया जेथें । उजू होती ॥ १५ ॥ तेथें
 संबंधु होय न होये । तंव इंद्रियांचें तें नोहे ॥ मग असतचि
 आहे । संबंधु ना ॥ १६ ॥

त्याप्रमाणें नवा नवा भोक्तृ व भोग्य व्यवहार झाला तरी अक्रिय
 परमात्मा ब्रह्मवेत्त्याचें राहण्याचें ठिकाण असल्यामुळें वेगळा असा एकहि
 व्यवहार तत्त्वतः घडत नाही. ९. म्हणून सर्व इंद्रियसमुदाय आपआपल्या
 विषयावर तुटून पडत असतां हि १०. ज्याप्रमाणें दृष्टी आरशाला पहातांच
 मार्गे फिरून, ती दृष्टी दृष्टीलाच पाहते, त्याप्रमाणें वृत्तीचा हा विषयग्रह-
 णाचा व्यवहार आहे. ११. नाग, मुदी व कंकरण यांच्यात नामरूपभेद
 दिसला तरी हातांत सोनेच येतें. १२. पाण्यावरील तरंग वेंचून आणावे
 म्हणून हात घालावा तों शुद्ध पाणीच मिळतें. १३. हाताला मऊ स्पर्श,
 डोळ्याला रूप व जिभेला मधुर स्वाद लागतो. १४. पण कापुराच्या
 ठिकाणीं एका सुगंधावाचून दुसरें कांहीं नाहीं, त्याप्रमाणें सर्व प्रकारच्या
 भानामध्यें मूळ ज्ञानरूप परमात्माच तितक्या स्फुरणरूपानें आहे. १५.
 असा मुख्य भेद वेदान्तसिद्धान्त असल्यामुळें शब्दादि पांच विषय उप-
 भोगण्यासाठीं श्रोत्रादि पंच ज्ञानेंद्रियें होतात. १६.

जियें पेरीं दिसती उर्सीं । तिये लाभती कीं रसीं ॥ कांति
जेवीं शशी । पुनवेचिया ॥ १७ ॥ पडिलें चंदावरी चांदिणें ।
समुद्रां जालें वरखणें ॥ विषया करणें । भेटती तैशीं ॥ १८ ॥
म्हणोनी तोंडाआड पडे । तेंही वाचा वावडे ॥ परी समाधी न
मोडे । मौनमुद्रेचो ॥ १९ ॥ व्यापाराचे गाडे । मोडतांही
आपाडे ॥ अक्रियेचें न मोडे । पाऊल केंही ॥ २० ॥ पसरुनि वृत्तीची
वावे । दिठी रूपातें दे खेवे ॥ परी साचाचेनि नावें । कांहींच
नलगे ॥ २१ ॥ तमातें ध्यावया । उचलुनि सहस्र बाहिया ॥
शेवटी रवी यया । हाचि जैसा ॥ २२ ॥ स्वप्नींचिया विलासा ।
भेटईन या आशा ॥ उठिला तंव जैसा । तोचि मा तो ॥ २३ ॥

इंद्रियांचा होण्याचा व्यवहार व संबंध नाहींसा होतो, पण या साऱ्यांमध्ये
नित्य असणारा परमात्मा असतो. १७. किंवा पौर्णिमेच्या चंद्रांत ज्याप्रमाणें
सर्व एका उसांत जेवढीं पेरी असतात, तेवढीं सर्व रसभरित होतात किंवा
पौर्णिमेच्या चंद्रात ज्याप्रमाणें सर्व कला एकवटतात, १८. चंद्रावर चांदणें
पडलें किंवा समुद्रावर पाऊस पडला तरी ते सागरजल होतें, त्याच न्यायानें
इंद्रियांस विषय मिळून त्यांनीं अभोग घेतल्याचें दिसलें तरी, पारमार्थिक
दृष्ट्या कांहींच व्यवहार होत नाहीं. १९. तोंडास येईल तसें वाणी जरी
बोलली, तरी तें बोलणाऱ्या ज्ञान्याची मौनमुद्रारूप समाधि भंगत नाहीं.
म्हणजे वास्तविक ज्ञान्यानें कांहीं बोललेंच नसतें. २०. ज्ञान्याच्या हातून
अनेक व्यवहार झाले असें स्थूल दृष्टीला दिसलें तरी त्याच्या आकर्तेंपणास
बाध येत नाहीं. २१. तसेंच दृष्टि, वृत्तीचे हात पसरून रूपविषयाला
आलिंगन देण्यास गेली तरी वास्तविक पाहतां कोणताहि व्यवहार घडत
नाहीं. २२. हजारों किरणें उभारून सूर्य अंधकारास भेटायला गेला
असतां, शेवटीं त्याचा तोच जसा शिळक राहातो. २३.

तैसा उदौलियानि विषयें । ज्ञानी विषयी हों लाहे ॥ तंव
 दोन्ही न होनी होये । काय नेणों ॥ २४ ॥ चंद्र वेंचूं गेला
 चांदिणें । तंव वेंचिलें काय कोणें ॥ विज्जनि वांझे स्मरणें । होती
 जैशी ॥ २५ ॥ प्रत्यहारादि आंगीं । योगें आंग टेकिलें योगीं ॥
 तों जाला ये मार्गी । दिहाचा चांदु ॥ २६ ॥ येथें प्रवृत्ति बहुडे
 जिणें । अप्रवृत्तिसी वाधावणें ॥ आतां प्रत्यङ्मुखपणें । प्रचारु
 दिसे ॥ २७ ॥ द्वैतदशेचें आंगण । अद्वैत वोळगे आपण ॥ भेदू
 तंव तंव दुण । अमेदासी ॥ २८ ॥ कैवल्याही चढावा । करित
 विषयसेवा ॥ जाला भृत्यु भज्य कालोवा । भक्तीच्या घरीं ॥ २९ ॥
 घरामाजी पायें । चालतां मार्गूही तोचि होये ॥ ना बैसे तन्ही
 आहे । पावणेंची ॥ ३० ॥

स्वप्नांतील खीला भेटण्याच्या इच्छेने पुरुष जागा झाला तोच तो जसा
 आपला आपणच असतो. २४. त्याप्रमाणें निर्विषय आत्मभाव उपजल्यावर
 तत्त्ववेत्ता विषयी होतो काय ? भावातीत असा ज्ञानी कोणत्या स्थितींत
 असतो हें सांगतां येण्यापलीकडचें आहे. अरे ! चांदणें वेंचण्यास चंद्र गेला
 असतां तेथें कोणीं काय वेंचलें ? केवळ मनोरथ वायां जातात. २५.-२६.
 प्रत्याहार वगैरे अष्टांगयोग सहजस्थितीनें ब्रह्म जाणणारापुढे नसले त्यांनीं
 हात टेकले. अष्टांगादि योग या ब्रह्मवेत्त्यापुढे दिवसाच्या चंद्राप्रमाणें फिका
 पडतो. २७. या सहजस्थितीनें प्रवृत्तीचें जगणें संपतें, अप्रवृत्तीला शोभा
 येते, अशा स्थितींत ब्रह्मवेत्त्याचें सर्व आचरण अंतर्मुख असतें. २८. हें
 अद्वैत, द्वैताच्या अंगणांत स्वतःचाकरी करतें, म्हणजे त्याची अद्वैतस्थिति
 कायम असते. म्हणून जो जो भेद जास्त तों तों अमेदाचीच वाढ
 होते. २९. या अद्वैतस्थितींत असणाऱ्या पुरुषाचें विषयसेवन मोक्षाच्या-
 वरहि चढाई करितें, अमेद भक्तीच्या मंदिरांत देव व भक्त यांचें ऐक्य
 होतें. ३०.

तैसें भलतें करितां । येथें पाविजे कांहीं आतां ॥ ऐसें नाही
न करितां । ठाकिजेना ॥ ३१ ॥ आठवू आणि विसरू ॥ तयातेंही
घेऊं नेदी पसरू ॥ दशेचा व्यवहार । असाधारण ॥ ३२ ॥ जाली
स्वेच्छाची विधि । स्वैर जाली समाधी ॥ दशे इये मोक्षरिद्धि ।
बैसां घापे ॥ ३३ ॥ जाला देवोचि भक्तु । ठावोचि जाला
पंथु ॥ होऊनि ठेला येकांतु । विश्वाचि हें ॥ ३४ ॥ भलतेउतन
देवें । भलतेन भक्त होआवें ॥ बैसला तेथें राणिवे । अकर्मू हो
॥ ३५ ॥ देवाचिया दाटणी । देऊळा जाली आटणी ॥ देश-
कालादि वाहणी । येईचिना ॥ ३६ ॥ देवीं देवोचि न माये ।
मा देवी के अन्वयो आहे ॥ तेथें परिवार बहुये । ऊघडता कीं
॥ ३७ ॥ ऐसाही स्वामीभूत्युसमंधा । लागीं उठली श्रद्धा ॥ ते
देवोचि नुसधा । कामविजे ॥ ३८ ॥

असें पाहा कीं, घरांत पावलें टाकीत असतां मार्गही घरच, अथवा बसला
तरी प्राप्यस्थानहि घरच, दोन्ही एकच. ३१. याप्रमाणें ज्ञानवान् वाटेल तें
करीत असतां त्यास नवीन कांहीं मिळवायचें नसतें किंवा करीत नसता
तरी सर्व कांहीं त्यानें मिळविलेलें असतेंच. ३२. आत्मस्वरूपाची आठवण
अथवा विसर या दोघांचाहि विस्तार ह्या स्थितीत नसतो. ३३. जे करावेसें
वाटेल तोच विधि, जें आचरण घडेल तीच समाधि, मोक्षाचें ऐश्वर्य या
दशेची बैठक आहे. ३४. अशा ऐक्य स्थितींत देवच भक्त झाला, प्राप्त
स्थितींत मार्ग झाला, विश्वच एकांत होतो. ३५. वाटेल त्यानें देव व्हावें
व वाटेल त्यानें भक्त व्हावें, अशा रीतीनें हा नैष्कर्म्य झालेला पुरुष जेथें
बसेल तेथें ऐश्वर्याच्या राज्यावरच राज्य करतो. ३६. देवाच्या विस्तारानें
देऊळ झाकून गेलें. चिन्मात्र वस्तूला देशकालादि व्यवहार नाही. ३७.
देवतांच देव मानत नाही, मग तेथें देवीचा प्रवेश कोठून होणार ? तेथें
कोणताहि विचित्र परिवार जुळत नाही. ३८.

अवाधियाचि उपचारा । जपध्यान निर्धारा ॥ नाहीं आन
संसारा । देवेषांचुनी ॥ ३९ ॥ आतां देवातेंचि देवें । देववरी
भजावें ॥ अर्पणाचेनि नावें । भलतिया ॥ ४० ॥ देव देऊळ
परिवार । कीजे कोरुनि डोंगर ॥ तैसा भक्तीचा वेव्हार । कां
न व्हावा ॥ ४१ ॥ पाहे पा अवघेया । रुखा रुखचि यया ॥
परी दुसरा नाहीं तया । विस्तार जेवीं ॥ ४२ ॥ अहो मुगी
मुग जैसे । घेतां न घेतां नवल नसें ॥ केलें देवपण तैसें ।
दोहीपरी ॥ ४३ ॥ अखताचि देवता । अखतीचि असे न
पूजितां ॥ मा अखती काय आतां । पूजो जावो ॥ ४४ ॥
दीप्तीची लुगडी । दीपकळिके तूं वेढी ॥ हें न म्हणतां ते उघडी ।
ठाके काई ॥ ४५ ॥

अशा वेळीं देव आणि भक्त संबंधाची श्रद्धा उपजल्यावर, तो देवच
एकटा एक आहे असें समजावें. ३९. मग जप, ध्यान, निर्धार यासारखे
सर्व उपचार हे या संसारांत परमात्म्याशिवाय दुसरे तिसरे कांहीं नाहींत.
४०. अशा स्थितींत मग देव हा देव, भक्त हा देव, पूजासाहित्य हें देव.
असें झाल्यावर अर्पणाच्या वेळीं देवानें देव पूजला असें विचित्र होतें.
४१. देव, देऊळ आणि देवाचा सर्व परिवार हें जसें डोंगरांत कोरून
काढावें, त्याप्रमाणें एका भक्तीमुळें वरील ओवींत सर्व प्रकार कां घडूं
नयेत ? ४२. वृक्ष हा सर्वांगी एकच असतांना तो मूळ, बुंधा, शाखा,
पानें, फळें या प्रकारांनीं वाढतो. ४३. मुक्यानें मुकेपणाचें नाटक वठविलें
आणि न वठविलें यांत आश्चर्य कसलें ? त्याप्रमाणें या ठिकाणीं पूजा केली
आणि न केली तरी फरक होत नाही. सर्व एकच. ४४. कुंकुवानें लाल
केलेल्या अक्षतांवर देवांना ठेवतात. पुनः त्याच अक्षता देवांना वाहतात.
अशा वेळीं कोण कशाची पूजा करतो बरें ? ४५.

कां चंद्रातें चंद्रिका । न म्हणिजे तूं ले का ॥ तन्ही तो
 असिका । तियाचि कीं ना ॥४६॥ आगीपणें आगी । असतचि
 असे आंगीं । मा कासयालागीं । देणें न देणें ॥ ४७॥ म्हणौनी
 भजतां भजावें । मा न भजतां काय नव्हे ॥ ऐसें नाहीं स्वभावें ।
 श्रीशिवूचि असे ॥ ४८ ॥ आतां भक्ति अभक्ति । जालें ताट
 एकी पांती । कर्माकर्माचिया वाती । माल्हुनियां ॥ ४९ ॥
 म्हणवूनि उपनिषदें । दशे येती निंदे ॥ निंदाचि विशदें । स्तोत्रें
 होती ॥ ५० ॥ नातरी निंदास्तुति । दोन्ही मौनासाठीं जाती ॥
 मौनीं मौन आथी । बोलतां बोली ॥५१॥ घालितां अब्हासव्हा
 पाये । शिवयात्रा होत जाये ॥ शिवा गेलियाही नोहे । केही
 जाणें ॥ ५२ ॥

ज्योतीला जर सांगितलें कीं, 'बाई, तूं उघडी आहेस तर ही प्रकाशरूपी
 लुगडी नेस !' आणि असें तिला म्हटलें नाहीं तरी ती तशीच राहील
 काय ? ४६. 'तूं मला घे' असें चांदण्यानें चंद्राला सांगितलें नाहीं; तरी
 त्या चंद्रात तें असतेच कीं नाहीं ? ४७. अर्नीत उष्णता हा नैसर्गिक धर्म
 आहे. तो कांहीं बावा घ्यावा लागतो ? ४८. म्हणून भक्ताने भजन करावें,
 भजन न केलें तर कांहीं नाहीं; तो परमात्मरूप असतोच. ४९. विहित
 कर्मे यांच्या वाती मालवून भक्ति आणि अभक्ति या एकाच पंक्तीला एकाच
 ताटांत बसतात. ५०. सर्वांना ठाऊक असलेलाच परमात्मा उपनिषदांनीं
 सांगितला असल्यानें निंदा होते; पण परमात्म्याचें तें सत्य स्वरूप सांगित-
 ल्याने तीं स्तोत्रे बनलीं आहेत. ५१. आत्मा मौनरूप असून निंदा आणि
 स्तुति या दोन्ही स्तब्ध राहिल्या, दोन्ही कांहीं बोलल्या किंवा न बोलल्या
 तरी परमात्मा मौनरूपच आहे. ५२.

चालणें आणि बैसक । दोन्ही मिळनि एक ॥ नोहे ऐसें
कौतुक । इये ठाई ॥ ५३ ॥ येन्हुर्वी अडोळिलिया डोळा ।
शिवदर्शनाचा सोहळा ॥ भोगिजे भलते व्हेळा । भलतेणें ॥ ५४ ॥
ना समोर दिसे शिव ही । परी देखिलें कांहीं नाहीं ॥ देवा
भक्ता दोही । एकाचि पाडू ॥ ५५ ॥ आपणचि चेंडू सुटे । मग
आपण्या उपटे ॥ तेणें उंदळला दाटे । आपणपांचि ॥ ५६ ॥
ऐशी जरी चेंडूफळी । देखिजे कां केव्हेळी ॥ तरी बोलिजे
सरळी । प्रबुद्धाची ॥ ५७ ॥ कर्माचा हातु न लगे । ज्ञानाचें
कांहीं न रिगे ॥ ऐसीच होतसे आंगें । उपास्ती हे ॥ ५८ ॥
निफजे ना निमे । आंगीं आंग घुमे ॥ सुखा सुख उपमे ।
देववेल इया ॥ ५९ ॥ कोण्ही एक अकृत्रिम । भक्तीचें हें वर्म ॥
योगज्ञानादिविश्राम-। भूमिका हे ॥ ६० ॥

कोठेंहि पायधूळ झाडली तरी शिवयात्रा घडते खरी; पण यात्रेला गेला.
तरी त्याचें जाणें न जाण्यासारखें हो. ५३. हें त्याचें गमन किंवा ठायींच
'बैसोनि निवांत' या दोन्ही आपणांपुरत्या वेगवेगळ्या क्रिया असल्या
तरी त्याच्यापुरत्या त्या एकच असतात; हें आश्चर्य होय. ५४. आपल्या
चर्मचक्षुंनी देवदर्शनाचा आनंद केव्हांहि माणसाला आटापिटा न करितां
घेतां येतो. तो प्रत्यक्ष पुढें उभा राहून दैवदर्शन घेत असला तरी, त्यानें
कांहीं पाहिलें नाहीं, कारण तो देव आणि भक्त हे एकच असतात. आपण
भितीवर आपटण्यासाठी चेंडू टाकला कीं, जणू काय तो स्वतःच उसळी
मारतो, आपणच आदळतो आणि आपला आपणच परत पूर्वस्थळी येतो.
५६-५७. पोराना हा खेळ थोरांच्या चष्म्यांतून पाहिल्यावर सरळ दिसतो.
५८. अशा पूर्णावस्थेत कर्माचा हात पोचत नाहीं. ज्ञान तेथें प्रवेश करूं
शकत नाहीं, आणि उपासना ही आपली आपणच होत असते. ५९. त्याच्या
ठिकाणीं ही उत्पन्न होत नाहीं किंवा नष्ट होत नाहीं. ती आपल्याच ठिकाणीं
दंग असते. अशा प्रकारच्या सुखाला सुखाची उपमा दिली आहे. ६०.

आंगें कीर एक जाहले । परी नामरूपाचे मासले ॥ होते
ते ही आटले । हरि हर येथें ॥ ६१ ॥ अहो अर्धनारीनटेश्वरें ।
गिळित गिळित परस्परें । ग्रहण जालें एकसरें । सर्वग्रासें
॥ ६२ ॥ वाच्यजात खाउनी । वाचकत्वही गिळूनि ॥ ठाकिली
निदैजौनी । परा येथें ॥ ६३ ॥ शिवशिवा समर्था स्वामी ।
येवढीये आनंदभूमी ॥ घेपे दीजे एकें आम्ही । ऐसें केलें ॥ ६४ ॥
चेतचि मा चेंबिले । निदैलोंचि मा निदविलें ॥ आम्हींच आम्हां
आणिलें । नवल जी तुझें ॥ ६५ ॥ आम्ही निखळ मा तुझे । वरी
लोमें म्हणसी माझे ॥ हें पुनरुक्त साजे । तूचि म्हणोनी ॥ ६६ ॥
कोणाचें काहीं नेघसी । आपुलेंही तैसाचि नेदिसी ॥ कोण
जाणे भोगसी । गौरव कैसें ॥ ६७ ॥

असें हें भक्तीचें स्वाभाविक मर्म आहे. योग, आदिचें विश्राम स्थळ ही
आत्मस्थितीच आहे. ६१. शंकर आणि विष्णु यांचे आत्मस्वरूप मूळ एक
पण नांवें, रूप भिन्न होत. पण तेहि येथें नाहोसे होतात. ६२. अर्धनारी-
नटेश्वरांनीं परस्परांना गिळलें आहे आणि अशा रीतीनें गिळीत असतांना
शेवटच्या वेळीं उभयतांचें ग्रहण झाले. ६३. शब्दांनीं जें उल्लेखिले जाते
व शब्दविश्व यांना खाऊनपिऊन टाकून परा हा वाचेचा प्रकार स्तब्ध
राहिला. ६४. हे सद्गुरुनाथा ! तुम्ही परमश्रेष्ठ कल्याण आहांत. एवढ्या
या आनंदभूमीवर व्यवहारासाठीं योग्य, असे आम्हांला आपण तयार
केलेत. ६५ जणूं काय जागृतींत आपण जागे केलेंत किंवा झोपणारांना
झोपविलेत. याप्रमाणें आपण आम्हांला घडविले, अशी आपली किमया
आहे. ६६. आम्ही तर तुझेच आहोंत आणि वरतीं तूं पुन्हा आपल्या
लोभामुळें 'हे आमचे आहेत' असे म्हणतोस ही पुनरुक्ति तुझी लखलाभ
असो. ६७.

गुरुत्वे जेवढा चांगू । तेवढाचि तारुनि लघू । गुरुलघु जाणे
जो पांगू । तुझा करी ॥ ६८ ॥ शिष्या देतां वाटे । अद्वैताचा
समो फुटे ॥ तरी काह्या होती भाटें । शाखें तुझीं ॥ ६९ ॥
किंबहु ये दातारा । मी तूं याचा संसारा ॥ वेंचूनि होसी
सोयरा । तेणेंचि तोषें ॥ ७० ॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते जीवन्मुक्तदशा-
कथनं नाम नवमप्रकरणं संपूर्णम् ।

तूं कोणाचे कांहीं घेत नाहीस, कोणाला कांहीं देत नाहीस. मात्र तुझा
जो गौरव होत आहे, तो तूं कसा भोगतोस हें समजत नाही. ६८. गुरु-
पणामुळे जसे श्रेष्ठ आहांत, तेवढेच आपण तरून नेण्यास हलकेहि आहांत.
आपल्याबद्दलचा हा भेद समजावून देणे हेंहि आपल्याच हातीं आहे. ६९.
या शिष्याला अद्वैताचे ज्ञान दिल्याने, आपल्या स्वरूपाच्या एकत्वांत कांहीं
उणें पडेल, असे कां वाटतें? नाही तर शाखांनीं तुझी भाटगिरी कां
पत्करली असती? ७०. फार काय सांगूं? हे सद्गुरु निवृत्तिराया ! संसार
आणि माझेतुझेपणा नाहीसा केला असल्याने तूं माझा सोयरा झाला आहेस
आणि त्यामुळे मी आनंदच झालों आहे. ७१. याप्रमाणे श्रीअनुभवामृत-
ग्रंथांतील जीवन्मुक्तदशाकथन नांवाचे नववें प्रकरण संपूर्ण झाले.

प्रकरण नववे समाप्त

प्रकरण दहावें

परी गा निवृत्तिराया । हातातळीं सुखविलें तुया ॥ परी
निवांतचि मियां । भोगावें कीं तें ॥ १ ॥ परी महेशें सूर्या-
हार्ती । दिधली तेजाची सूती ॥ त्या भासा अंतर्वर्ती । जगचि
केलें ॥ २ ॥ चंद्रासी अमृत घातलें । तें त्याचि काई येतुलें ॥
कीं सिंधु मेघा दिधलें । मेघाचि भागू ॥ ३ ॥ दिवा जो
उजिडावडु । तो घराचाचि सुरवाडु ॥ गगनीं आथी पवाडु । तो
चाचि कीं ॥ ४ ॥ अगाधे ही उंचंबळती । ते चंद्रीची
ना शक्ति ॥ वसंत करी तें होती । झाडाचे दानीं ॥ ५ ॥ म्हणोनी
हें असंवर्य । हें दैवीकीचें औदार्य ॥ वांचूनि स्वातंत्र्य । माझे
नाहीं ॥ ६ ॥

माझ्या मस्तकावर हात ठेवून, अहो निवृत्तिराया ! आपण मला सुखी
केलें आणि तें सुख मी निवांत भोगावें; १. परंतु ईश्वराने सूर्याच्या हातांत
तेजाचे सूत्र दिलें त्याच्या प्रकाशाने सर्व जगाला प्रकाश मिळाला. २.
चंद्राला अमृत दिलें तें त्याच्या एकट्या पुरतें आहे काय ? किंवा समुद्राने
मेघांना पाणी दिलें तें त्याच्याच पुरतें काय ? ३. दिव्याचा प्रकाश दिव्या-
पुरताच नसून, तो सर्व घराला प्रकाश देतो; आकाशाचा अवकाश
त्याच्यापुरता नसून सर्व जगाला त्याचा उपयोग होतो. ४. अफाट अस-
णाच्या समुद्रास भरती येते. ही शक्ति चंद्राची नव्हे काय ? वसंतऋतूच्या
सामर्थ्याने झाडे हीं पुष्पफलादि दानसमर्थ होतात. ५. म्हणून अहो
गुरुराया ! हें आपल्या दैवी संपत्तीचे अफाट औदार्य आहे. यावांचून हें
प्रतिपादन करण्याचे माझे स्वतंत्र सामर्थ्य नाही. ६.

आणि हा येवढा ऐसा । परिहार देऊं कायसा ॥ प्रभुप्रभाव-
विन्यासा । आड ठाउनी ॥ ७ ॥ आम्ही बोलिलों जें कांहीं ।
तें प्रगटेचि असे ठाई ॥ मा स्वयंप्रकाशा काई । प्रकाशावें बोलें
॥ ८ ॥ नाना विषयें आम्हीं हन । कीजे तें पां मौन ॥ तरी काय
जनीं जन । दिसतेना ॥ ९ ॥ जनार्ते जनें देखतां । द्रष्टेचि दृश्य
तत्त्वतां । कोण्ही नहोनी आइता । सिद्धांतचि हा ॥ १० ॥ यया
परौतें कांहीं । संवित रहस्य नाही । आणि हें तया आधींही ।
असतचि असे ॥ ११ ॥ तन्ही ग्रंथ प्रस्तावो । न घडे हें म्हणे
वावो ॥ तरी सिद्धानुवाद लाहो । आवडी करूं ॥ १२ ॥ पढि-
र्यते सदा तेचि । परी भोगी नवी नवी रुची ॥ म्हणोनी हा
उचीतचि अनुवाद सिद्ध ॥ १३ ॥

एवढा हा परिहार मी कशाला करूं ? कारण या म्हणण्यांतच गुरूंच्या
सामर्थ्यास कमीपणा येतो. ७. आम्ही ज्याचें प्रतिपादन केलें तो आत्मा
आपल्या ठिकाणीं प्रकट आहेच. मग स्वयंप्रकाशाला शब्दानें प्रकाशित
करावें लागतें काय ? ८. किंवा आम्ही कदाचित् मौन धरलें असतें तर
जनार्ते जनाला काय पाहिलें नसतें ? ९. जनार्नीं जनाला पाहिलें असतां
वास्तविक ज्ञानरूप परमात्माच दृश्य बनलेला आहे. परमात्मा कांहीं एक न
होऊन आयता स्वयंसिद्धच आहे. १०. आतांपर्यंत प्रतिपादन केलेल्या ज्ञान-
रूप आत्म्याचें या पलीकडे रहस्य नाही व तें रहस्य या माझ्या वर्णनानें
सिद्ध झालें असेंहि नाही. कारण प्रतिपादन करण्याचें पूर्वीं तें आहे तसेंच
आहे. ११. तर मग आतां ग्रंथारंभ घडत नाही असें कदाचित् कोणी
म्हणेल तर, जें सिद्ध आहे त्याचाच अनुवाद, आवडीच्या भरांत आम्हीं
केला हेंच त्याचें उत्तर. १२. आवडती वस्तु तीच असली तरी तिचा भोग
घेण्यांत नवी नवी रुचि उत्पन्न होते, हें लोकानुभवावरून सिद्ध आहे.
याच न्यायानें, शुद्ध परमात्मस्वरूपविषयक अनुवाद आम्हीं केला हे
योग्यच आहे. १३.

याकारणें मिवा । गौप्य दाखिलें बोलोनियां ॥ ऐसें नाहीं
 अपैसया । प्रकाशूचि ॥ १४ ॥ आणि पूर्ण अहंता वेठलों ।
 सैध आम्हीच दाटलों ॥ मा लोपलों ना प्रगटलों । कोण्हा
 होउनी ॥ १५ ॥ आपणया आपणपें । निरूपण काय वोपे ॥
 मा उगेपणें हारपे । ऐसें आहे ॥ १६ ॥ म्हणोनी माझी वैखरी ।
 मौनाचेही मौन करी ॥ हें पाण्यावरी मक्करी । रेखिलिया
 ॥ १७ ॥ एवं दशोपनिषदें । पुढारी न ढळती पदें ॥ देखोनी
 बुडी बोधें । येथेंचि दिधली ॥ १८ ॥ ज्ञानदेव म्हणे श्रीमंत ।
 हें अनुभवामृत ॥ सेवूनि जीवन्मुक्त । हेंचि होतु ॥ १९ ॥
 मुक्ति कीर वेल्हाळ । अनुभवामृत निखिळ ॥ परी अमृताही
 उठी लाळ । अमृतें येणें ॥ २० ॥

या कारणास्तव आम्ही पूर्ण स्थितीला गुप्त बोद्धन दाखविली, पूर्ण
 स्थितीला गुप्त वस्तु बोद्धन दाखविली असें नाहीं, ती सहज उगडीच आहे.
 १४. आणि आम्हीं पूर्ण स्थितीला प्राप्त झालों सर्वत्र आमचीच व्याप्ति
 झाली म्हणून कोणाच्याहि अपेक्षेनें आम्ही लोपलों नाहीं, वा प्रकटलोंहि
 नाहीं. १५. आपलें निरूपण आपल्याला अर्पण करण्यात विशेष काय
 आहे ? म्हणून स्वस्थ बसल्यानें हानी होते असें आहे काय ? १६. म्हणून
 माझ्या वैखरीवाणीनें मौनाचेहि मौन केलें. करणें म्हणजे पाण्यावर माशाचें
 चित्र काढण्याप्रमाणें आहे. १७. ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात—आम्ही
 सांगितल्यापेक्षां दशोपनिषदांत जास्त कांहीं सांगितलें नाहीं असें पाहून
 आत्मबोधानें येथेंच बुडी मारली. १८. या श्रीमंत अनुभवामृत पानानें
 जीवन्मुख अमृतरूपच होवोत ! १९. मुक्ति चांगली खरी, पण अनुभवामृत
 अत्यंत शुद्ध आहे, यास्तव अनुभवामृताला पाहून या मुक्तिरूप अमृतालाहि
 लाळ घोटावी लागते. २०.

नित्य चांदू होये । परी पुनवे आनु आहे ॥ हें का मी म्हणूं
लाहें । सूर्यदिठी ॥२१॥ प्रिया सावाइले होये । तें आंगीचें
आंगीं न समाये । येन्हवीं तेथेंचि आहे । तारुण्य कीं ॥२२॥
वसंताचा आला । फळीं फुलीं आपुला । गगनाचिया डाळा ।
पेलती झाडें ॥२३॥ ययालागीं हें बोलणें अनुभवामृतपणें ।
स्वानुभूति परगुणें । वोगरिलें ॥२४॥ आणि मुक्त मुमुक्षु बद्ध ।
हे तववरी योग्यताभेद । अनुभवामृत स्वाद । विरुद्ध जंव ॥२५॥
गंगावगहना आलीं । पाणियें गंग जालीं । कां तिमिरें भेटलीं । सूर्या
जैसीं ॥२६॥ नाहीं परिसाची कसघटी । तंववरि वानियाच्या
गोष्टी । मग पंधरावीयाच्या पाठीं । बैसावें कीं ॥२७॥

नित्य चंद्र आहे हें खरें, पण पौर्णिमेच्या चंद्राची गोष्ट कांहीं वेगळीच
आहे हे म्हणणें लोकदृष्टीनें ठीक आहे, पण सूर्यदृष्टी जो मी, त्यानें असें
कां म्हणावें ? २१. स्त्रीच्या अंगांत येरव्हीं तारुण्य साहजिकच असतें, पण
प्रियासमागम होतांच तें अंगांतील तारुण्य अंगांतच मावत नाहीं. २२.
वसंत ऋतु प्राप्त झाला म्हणजे झाडें आपल्या फळांनीं व फुलांनीं गगन-
चुंबित होऊन डोलतात. २३. याकरितां आमच्या अनुभवरूप पक्वान्नाची
मेजवानी, अनुभवामृत बोलण्यानें संतांना केली. २४ आमच्या अनुभवा-
मृताचा स्वाद लाभला नाहीं तोपर्यंत मुक्त मुमुक्षु, बद्ध असा अधिकार-
भेद असतो. २५. गंगेला मिळावयास गेलेलीं उदकें गंगारूपच होतात,
किंवा अंधकार सूर्याला भेटावयास गेला असतां, सूर्यरूपच होतो. २६.
परिसाचा स्पर्श झाला नाहीं तोपर्यंत सोनें उत्तम व कमीं कसाचें आहे
असें बोलावें; पण परिसाची कसोटी प्राप्त झाल्यावर सर्व कस पंधराच्या
दराचे म्हणजे उत्तम सोन्याचेंच लागतात. २७.

तैसें जें या अक्षरा । भेटती गाभारा । ते ओघ जैसे सागरा ।
 आंतु आले ॥२८॥ जैशा अकारादि अक्षरा । भेटती पन्नासही
 मात्रा । तैसें या चराचरा । दुसरें नाहीं ॥२९॥ तैसें तियें
 ईश्वरी । आंगोळी नुभेचि दुसरी । किंवहुना सरोभरी ।
 श्रीशिवेशीचि ॥ ३० ॥ म्हणोनि ज्ञानदेवो म्हणे ॥ अनुभवामृतें
 येणें ॥ सणु भोगिजे सणे । विश्वाचेनि ॥ ३१ ॥

इति श्रीसिद्धानुवादे श्रीमदनुभवामृते ग्रंथमहिमावर्णनं नाम
 दशमप्रकरणं संपूर्णम् ।

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । शुभं भवतु ॥

त्याप्रमाणें गुरुकृपेनें या ग्रंथांतील अक्षराचा अनुभव लक्षांत येतो
 तेव्हां, ज्याप्रमाणें ओघ समुद्राला मिळाल्यावर समुद्ररूप होतात, त्याप्रमाणें
 तो पुरुष अमृतरूप-मोक्षरूपच होतो. २८. किंवा पन्नास वर्ण ओंकाररूप
 आहेत म्हणजे त्या सर्व वर्णांत अकार, उकार, मकार, रूपानें ओंकाराचीच
 व्याप्ति आहे, तसें सर्व चराचर विश्व ब्रह्मरूप आहे, दुसरें कांहीं नाहीं.
 २९. त्याप्रमाणें परमात्मस्वरूपाच्याकडे अंगुलिनिर्देश करून 'एवढा,
 तेवढा, असा, तसा' असें सांगून उपयोग नाहीं. सारें त्रिभुवन केवल
 शिवरूपच आहे. ३०. हा अमृतानुभवरूप आनंद सर्व विश्वानें उप-
 भोगावा, असें ज्ञानेश्वरमहाराज आप्रहानें प्रतिपादन करतात. ३१.

याप्रमाणें अनुभवामृतग्रंथांतील ग्रंथपरिहारनामक प्रकरण दहावें समाप्त.

प्रकरण दहावें समाप्त.

॥ ॐ तत्सत् ॥

एवं ज्ञानदेव चक्रपाणी ऐसे । दोन्ही डोळस आरिसे ।
परस्पर पाहता कैसें । मुकले भेदा ॥

श्रीचांगदेवपासष्टी

स्वति श्रीवटेशु । जो लपोनि जगदाभासु । दावी मग ग्रासु ।
प्रगटला करी ॥ १ ॥ प्रगटे तंव न दिसे । लपे तंव तंव आभासे ।
प्रगट ना लपाला असे । न खोमता जो ॥ २ ॥ बहु जंव जंव
होये । तंव तंव कांहींच न होये । कांहीं नहोनि आहे । अव-
घाचि जो ॥ ३ ॥ सोनें सोनेंपणा उणें । न येतांचि झालें लेणें ।
तेंवि न वेंचतां जग होणें । अंगें जया ॥ ४ ॥ कल्लोळ कंचुक । न
फेडितां उघडें उदक । तेंवी जगेंसी सम्यक् । स्वरूप जो ॥ ५ ॥

हे श्रीवटेश चांगदेवा ! तुझें कल्याण असो. स्वतः परमात्मा गुप्त राहून
या जगताचा आभास दाखवितो. तो प्रकट होतो तेव्हां जगाचा भास
नाहींसा करतो. १. परमात्म्याचें स्वरूप जेव्हां दिसत नाही तेव्हां जग-
ताची जाणीव होते. तो जेव्हां प्रकटतो तेव्हां दिसतोच असें नाही. विचा-
रान्तीं असें दिसेल कीं, परमेश्वर दिसतहि नाही किंवा गुप्तहि होत नाही. हें
दोन्ही गुणधर्म त्याला स्पर्श करतात असें मुळींच नाही. २. स्वरूपानें
परमात्मा विशाल होत असतां भासमान् जगत् नाहीसें होत जातें. वास्त-
विक परमात्म्यानें कांहीं जगाचें रूप घेतलेलें नसून सगळीकडे तोच पूर्ण-
पणें व्यापलेला आहे. ३. सुवर्णाचे दागिने घडवितात, परंतु त्यामुळें त्याच्या
सोनेपणांत मुळींच उणीव निर्माण होत नाही. हें जसें आहे, त्याप्रमाणें
स्वतः परमात्मा विविध आकारांनीं, रूपांनीं नटला तरी त्याच्या मूळ
परमात्मास्वरूपांत कांहींहि कमीपणा येत नाही. ४ पाण्यावर अनेक लाटा
उठत असतात. त्यामुळें तें पाणी लाटांच्या आवरणानें झाकलें आहे असें
वाटतें. तरीहि तें संपूर्णतया पाणीच असतें; तसेंच परमात्मा आणि जगत्
यांच्या बाबतीत आहे. परब्रह्म व विश्व यांत कांहींहि फरक नाही. ५.

परमाणूंचिया मांदिया । पृथ्वीषणें न वचेचि वायां । तेंवि विश्वस्फूर्ति इयां । झांक्वेना जो ॥ ६ ॥ कळांचेनि पांघुरणें । चंद्रमा हरपों नेणें । का वन्ही दीपणें । आन नोहे ॥ ७ ॥ म्हणोनि अविधानिमित्तें । दृश्य द्रष्टृत्व वर्ते । तें मी नेणें आइतें । ऐसोंचि असे ॥ ८ ॥ जेंवि नाममात्र लुगडें । येन्ही सूतचि तें उघडें । कां माती मृद्गाडें । जयापरी ॥ ९ ॥ तेंवि द्रष्टा दृश्य दशे । अतीत दृढमात्र जें असे । तेंचि द्रष्टादृश्यमिसें । केवळ होय ॥ १० ॥ अलंकार येणें नामें । असिजे निखिल हेमैं । नाना अवयवसंभ्रमैं । अवयविया जेंवि ॥ ११ ॥ तेंवि शिवोनि पृथ्वीवरी । भासती पदार्थांचिया परी । प्रकाशे तें एकसरी । संविचि हे ॥ १२ ॥

पृथ्वीवर अनेक लहान लहान कण-अणुपरमाणु आहेत. परमाणु हे पृथ्वीच्या रूपाने आहेत म्हणून काहीं पृथ्वीचा पृथ्वीपणा नाहीसा होत नाही. त्याच अर्थाने विश्वाच्या आविष्कारामुळें परमात्मा मुळींच झाकला जात नाही ६. कल्पना केली कीं चंद्रावर त्याच्या सोळा कळांचें आच्छादन घातलें आहे तरीहि, चंद्राचा निश्चित लोप होत नाही. दिव्याच्या रूपानें अग्नि दिसला तरी तो अग्निच असतो. ७. (म्हणून म्हणतो चांगदेवा ! तुला) अज्ञानामुळें (अविद्येनें) ज्ञानरूपी आत्मा हा वेगळेपणानें दृश्य आहे. आणि मी द्रष्टा वेगळा आहे असें भासतें. परंतु मला मात्र वेगळेपणाची जाणीव नाही. ८. वखापैकीं एखाद्या वखाला लोक लुगडें म्हणतात. तरीहि लुगडें ज्या सुताचें विणलेलें असतें त्याचें सूतरूप कायमच असतें. माती आणि मातीचें भाडें यांच्या बाबतींत असेंच सांगता येईल. ९. (म्हणून म्हणतो) द्रष्टा म्हणजे पाहणारा आणि दृश्य म्हणजे जें पाहावयाचें तें अशा दोन्हींच्याहि पलीकडे परमात्मतत्त्व ज्ञानस्वरूप असें आहे. हेच द्रष्टा आणि दृश्य या प्रकारांनीं अनुभवाला येतें. १०. अलंकाररूपानें जसें केवळ सुवर्णच असतें किंवा अनेक अवयवांच्या रूपानें अवयवीच असतो. ११. ईश्वरापासून पाषाणापर्यंत नाना प्रकारें पदार्थांची प्रतीति करून देणारें एक ज्ञानच असतें, म्हणजे त्या त्या आकारानें ज्ञानच परिणाम पावलेलें असतें. १२.

नाहीं तें चित्र दाविती । परी असे केवळ भिंती । प्रकाशे
ते संवित्ति । जगदाकारें ॥ १३ ॥ बांधियाचिया मोडी ।
बांधा नहोनि गुळाची गोडी । तयापरी जगपरवडी । संवित्ति
जाण । ॥ १४ ॥ घडियेचेनि आकारें । प्रकाशिजे जेविं अंबरें
तेविं विश्वस्फूर्ति स्फुरे । स्फूर्तिचि हे ॥ १५ ॥ न लिंपतां सुखदुःख ।
येणें आकारें क्षोभोनि नावेक । होय आपणिया सन्मुख ।
आपणचि जो ॥ १६ ॥ तया नांव दृश्याचें होणें । संवित्ति
दृष्टृत्वा आणिजे तेणें । बिंबा बिंबत्व जालेपणें । प्रतिबिंबाचेनि ॥ १७ ॥
तेविं आपणचि आपुला पोटीं । आपणया दृश्य दावित उठी ।
द्रष्टादृश्यदर्शनत्रिपुटी । मांडे तें हे ॥ १८ ॥

भिंतीवर चित्रें दिसलीं तरी त्या चित्ररूपानें वास्तविक भिंतीचीच
प्रतीति असते, त्याप्रमाणें जगदाकारानें ज्ञानाची म्हणजे परमात्म्याचीच
प्रतीति असते. १३. गुळाची ढेप केल्यानें गोडीला ढेपेचा आकार येत
नाहीं, अगर ढेप मोडल्यानें गोडी मोडतहि नाहीं, त्याप्रमाणें जगतांत अनंत
प्रकारें द्वैतप्रतीति झाली तरी ती परमात्म्याचीच प्रतीति आहे; द्वैत नाहींच.
१४. घडीच्या आकारांत ज्याप्रमाणें वख स्पष्ट व्हावें, त्याप्रमाणें परमात्माच
(स्फूर्ति) विश्वादिरूपानें स्फुरत असतो. १५. अविद्येच्या निमित्तानें अविद्या
काली क्षणमात्र दृष्टि किंवा दृश्य आकारांत अनुभवाला येणारा परमात्मा
त्या आकाराच्या सुखदुःखानें सुखी किंवा दुःखी होत नाहीं. तो स्वतःच
द्रष्टा किंवा दृश्य रूपांत असतो. १६. आरशांतील प्रतिबिंबामुळें बघणाऱ्या
तोंडाला बिंबत्व भाव येतो, या प्रकाराचें अविद्या ज्ञानरूप परमात्म्यास
द्रष्टृत्व भावाला आणते ! १७. असें असलें तरी द्रष्टा, दृश्य इत्यादि भावांचा
अनुभव परमात्म्यावरच येतो. याचाच अर्थ असा कीं स्वतः परमात्माच
द्रष्टा, दृश्य आणि दर्शन या त्रिपुटीच्या रूपानें व्यवहार करतो. १८.

सुताचिये गुंजे । आंतबाहेर नाहीं दुजें । तेवीं तिनपणेंविण
जाणिजे । त्रिपुटी हे ॥ १९ ॥ नुसधें मुख जैसें । देखिजतसैं
दर्पणमिसैं । बायांचि देखणें ऐसैं । गर्मो लागे ॥ २० ॥ तैसैं न
वचतां भेदा । संवित्ति गमे त्रिधा । हेंचि जाणे प्रसिद्धा ।
उपपत्ति इया ॥ २१ ॥ दृश्याचा जो उभारा । तेंचि दृष्टत्व होय
संसारा । या दोहीं माजिला अंतरा । दृष्टि पंगु होय ॥ २२ ॥
दृश्य जेधवां नाहीं । तेधवां दृष्टि घेऊनि असे काई ? आणि
दृश्येंविण काहीं । द्रष्टत्व असे ? ॥ २३ ॥ म्हणोनि दृश्याचे
जालेपणें । दृष्टि द्रष्टत्व होणें । पुढती तें गेलिया जाणें । तैसेंचि
दोन्ही ॥ २४ ॥

सुताच्या गुंजेमध्ये सुतावांचून दुसरें काहीं नाहीं, त्याप्रमाणें परमात्म-
स्वरूपावर द्रष्टा, दृश्य, दर्शन अशा त्रिपुटीचा व्यवहार झाला तरी, एका
परमात्म्याच्या ठिकाणीं भिन्न भाव उत्पन्न न होतां, तीनपणांवाचून त्रिपुटी
असते. १९. केवळ मानेवरचें तोंड आरशाच्या उपाधीनें स्वतः आपल्यासच
पाहतें, त्याप्रमाणें अविद्योपाधीनें दृश्यद्रष्टादि भावाची प्रतीति येते असें वाटतें.
२०. वरील उदाहरणांत संवित्ति (परमात्मा) त्याच्या स्वरूपात भेद न होतां
अविद्योपाधीनें द्रष्टा, दृश्य, दर्शन असा भेद झालासा दिसतो. तत्त्वतः तो
भेद नसतोच. चांगदेवा, हीच अखंड अमेदाविषयीं उपपत्ति, समज. २१.
अविद्येच्या योगानें दृश्याचा होणारा अविर्भाव द्रष्टृत्वाच्या व्यवहाराला हेतु
होतो. पारमार्थिक दृष्टीनें द्रष्टा व दृश्यातील भेद पाहिल्यास विचार (ज्ञान)
पांगळा होतो; म्हणजे नाहींसा होतो. २२. जेव्हां दृश्य नाहींच असें
ठरतें तेव्हां त्याला प्रकाशित करणारें ज्ञान कोणाला प्रकाशित करील ?
दृश्यावांचून द्रष्टत्व कोठें तरी असतें का ? तात्पर्य, अध्यात्मज्ञानाच्या उदय-
कालीं द्रष्टा व दृश्य व दर्शन ही त्रिपुटी मावळते. २३. दृश्य तयार
झालें म्हणजे, दर्शन आणि द्रष्टत्व हीं असतात. जर विचारानें दृश्यत्वच
नष्ट झालें, तर द्रष्टा व दृष्टि या दोहोंचाहि अभाव होतो. २४.

एवं एकाचि झाली ती होती। तिन्ही गेलिया एकाचि व्यक्ती। तरी तिन्ही भ्रांति। एकपण साच ॥ २५ ॥ दर्पणाच्या आधि शेर्ली। मुख असतचि असे मुखी। माजी दर्पण अवलोकीं। आन कांहीं होये ? ॥ २६ ॥ पुढें देखिजें तेणें बगें। देखतें ऐसें गमां लागे। परी दृष्टीतें वाउगें। झकवित असे ॥ २७ ॥ म्हणोनि दृश्याचिये वेळे। दृश्यद्रष्टृत्वावेगळें। वस्तुमात्र निहाळे। आपणा-पार्शी ॥ २८ ॥ वाद्यजातेंविण ध्वनी। काष्ठजातेंविण वन्ही। तैसें विशेष घ्रासुनी। स्वयेंचि असे ॥ २९ ॥ जें म्हणतां नये कांहीं। जाणों नये कैसेंही। असतचि असे पाहीं। असणें जया ॥ ३० ॥

याप्रमाणें अविद्येच्या निमित्तानें एकाच परमात्म्याचीं द्रष्टादर्शनादि तीन रूपें होतात. विचारजागृतीनें त्या तिघांचाहि नाश होतो व एक परमात्माच राहतो. २५. आरसा आणण्याच्या पूर्वी किंवा आरसा नेल्यावरहि, मुख जागेवर मुखपणानेंच असतें, पण त्यावेळीं आरशांत पाहतांना त्याचा कांहीं निराळेपणा होतो काय ? २६. आरशांत आपलें मुख आपणच पाहतों. दृष्टीनें मूळ मुखाला द्रष्टेपणा आला असें वाटतें, पण असें वाटणें म्हणजे ज्ञानाची फसवणूकच होय. २७. म्हणून दृश्याच्या कालांतहि दृश्यत्व, द्रष्टृत्व, या धर्माद्भिन भिन्न असणारी परमात्मवस्तु आपणच आहों असा निश्चय कर. २८. चांगदेवा ! वाद्यांतून निघणाऱ्या ध्वनीच्या आधीं सामान्य ध्वनि हा असतोच, किंवा लाकडांत अनुभवायला मिळणाऱ्या स्पष्ट अग्नीच्या पूर्वी सामान्य अग्नि असतोच, त्याप्रमाणें दृश्यादि विशेष भाव नष्ट झाले तरी त्यांना आश्रयभूत ब्रह्मवस्तु असतेच. २९. ज्या वस्तूचे अशी तशी, येवढी तेवढी, इत्यादि शब्दानें वर्णन करतां येत नाही, ती ज्ञानाचा विषय होत नाही. अशी ती परमात्मवस्तु आहे. ३०.

आपुलिया बुबुळा । दृष्टि असोनि अखम डोळा । तैसा
आत्मज्ञानी दुबळा । ज्ञानरूप जो ॥ ३१ ॥ जें जाणणेंचि कीं
ठाई । नेणणें कीर नाही । परी जाणणें म्हणोनि यांही । जाणणें
कैचें ! ॥ ३२ ॥ यालागीं मौनेचि बोलिजे । काहीं नहोनि सर्व
होइजे । नव्हतां लाहिजे । कांहींच नाही ॥ ३३ ॥ नाना बोधाचिये
सोयारिके । साचपण जेणे एकें । नाना कल्लोळमाळिके । पाणी
जेवीं ॥ ३४ ॥ जे देखिजतेविणे । एकलें देखतेपण । हें असो
आपणिया आपण । आपणचि जें ॥ ३५ ॥ जें कोणाचें नव्हतोनि
असणें । जें कोणाचें नव्हतां दिसणें । कोणाचें नव्हतां भोगणें ।
केवळ जो ॥ ३६ ॥

सर्व दृश्य वस्तु पाहण्याची दृष्टि डोळ्याच्या ठिकाणी आहे. पण तो
स्वतःला बघण्याच्या बाबतीत अंधळाच ठरतो. कारण तो पाहणेंरूपच आहे.
त्याच्या ठिकाणी पाहणेंपणाचा व्यवहार होत नाही. त्याप्रमाणे परमात्मा हा
ज्ञानरूप आहे म्हणून तो आपल्या ज्ञानाचा विषय होणें शक्य नाही. ३१.
ज्या ज्ञानस्वरूप परमात्म्याच्या जवळ अज्ञान कालत्रयी नाही, तो स्वतः
ज्ञानरूप असल्यामुळे त्याच्या ठिकाणी जाणण्याचा व्यवहार कसा होणार ?
३२. म्हणून केवळ मौन हेंच ज्याचें बोलणें, सर्व अनात्मवस्तूंचा परित्याग
हीच ज्याची प्राप्ति, सर्व धर्मशून्य अशी परमात्मवस्तु ती जीव जेव्हां कोणत्याहि
धर्माने मुक्त नसेल तेव्हा प्राप्त होईल. ३३. किंवा अनंत ज्ञानाचे व्यवहार
झाले तरी त्या सर्व व्यवहारसंबंधाला सत्यत्व देणारें जें एक ज्ञान असतें; जसें
लाटांच्या अनंत मालिकेमध्ये पाणी एकरूपानें असतें. ३४. जें कोणाला दृश्य न
होतां, स्वरूपानें द्रष्टेपणानें एकटें असतें त्या ज्ञानाच्या शब्दानें कितीसैं वर्णन
करावें ? तें द्वितीय आहे, म्हणजे आपलें नातेवाईक आपणच. ३५. परमात्म-
वस्तु अस्तित्वरूपच असल्यामुळे तिचें अन्य दुसऱ्या कोणाच्या अस्तित्वावर
नसतें; कोणाला विषय न होतां स्वतःच प्रकाशमान आहे आणि अन्य
दुसऱ्या कोणत्याहि भोग्य पदार्थावांचून स्वरूपानें आनंदरूप आहे. ३६.

तथा पुत्र तूं वटेश्वराचा । रवा जैसा कापुराचा । चांगया
मज तुज आपण्याचा । बोल ऐके ॥३७॥ झानदेव म्हणे । तुज
माझा बोल ऐकणें । तें तळहाता तळीं मिठी देणें । जयापरि
॥ ३८ ॥ बोलेंचि बोल ऐकजे । स्वादेंचि स्वाद चाखजे । कां
उजिवडें देखजे । उजिडा जेंविं ॥ ३९ ॥ सोनिया वरकल सोनें
जैसा । कां मुख मुखा हो आरिसा । मज तुज संवाद तैसा ।
चक्रपाणि ॥४०॥ गोडिये आपुली गोडी । घेता काय न माये
तोंडीं ? । आम्हां परस्परें आवडी । तो पाडु असे ॥ ४१ ॥
सखया तुझेनि उद्देशे । भेटावया जीव उल्हासे । कीं सिद्धभेटी
विसकुसे । ऐशिया विहे ॥ ४२ ॥

चांगदेवा ! ज्या परमात्म्याला वटेश्वर इत्यादि अनेक नामें आहेत
त्याचाच पुत्र तूं आहेस. अरे कापुराचा कण हा कापूररूपच असतो ना !
तसा तूं परमात्मस्वरूप आहेस. ! आत्म्यांत आणि परमात्म्यांत ऐक्य असतें.
तुझ्या-माझ्यांत तसा ऐक्यभाव कोणत्या रीतीनें आहे तें तूं आतां ऐक.
३७. तूं परमात्मस्वरूप आहेस, मीहि तसाच परमात्मस्वरूप आहे. म्हणूनच
तुझ्यांत व माझ्यांत अमेद आहे. (म्हणूनच म्हणतो) माझा उपदेश तूं
ऐकायचा म्हणजे तुझा स्वतःचाच उपदेश ऐकण्यासारखें नाही का ? अरें
(एखाद्याच्या) उजव्या हातानें त्याच्याच डाव्या हाताला मिठी घालावी
तसें हें आहे. ३८. किंवा शब्दानें स्वतःचा शब्द ऐकावा, गोडीनें स्वतःची
गोडी स्वतःच चाखावी, उजेडानें आपल्या स्वतःचा उजेड बघावा, तसें हें
आहे ३९. अथवा सोनियाची कसोटी असावी; मुख हेंच आरसा म्हणून
पाहण्यासाठीं उपयोगी आणावें, तसें चांगदेवा ! तुझ्या आणि माझ्या
संवादाचें आहे. ४०. गोडीनें स्वतःचा गोडवा स्वतः अनुभवायचा म्हटलें
तर तें अशक्य नाही ना ? अगदीं नेमका हाच प्रकार तुझ्या आणि माझ्या
आनंदाबद्दल आहे. ४१. चांगदेवा ! मोठ्या उल्हासानें तुझी भेट घ्यायला
माझा जीव उत्सुक झाला आहे हें तर खरेंच, पण आत्मतत्त्वाच्या दृष्टीनें
स्वतःसिद्ध ही भेट उपाधिदृष्टीनें विघडून जाईल कीं काय या भीतीनें
मी शंकाकुल झालों आहे. ४२.

घेवों पाहें तुझे दर्शन । तंव रूपा येवों पाहे मन । तेथें दर्शना
होय अवजतन । ऐसें गमों लागे ॥ ४३ ॥ काहीं करी बोले
कल्पी । कां न करी न बोले न कल्पी । ये दोन्ही तुझ्या स्वरूपी ।
न घेत उमस ॥ ४४ ॥ चांगया ! तुझेनि नांवे । करणें न
करणें न व्हावें । हें काय म्हणो परी न धरवे । मीपण हें ॥ ४५ ॥
लवण पाणियाचा थावो । माजी रिघोनि गेलें पाहो । तंव तेंचि
नाहीं मा काय घेवो । माप जळा ॥ ४६ ॥ तैसें तुज आत्मयातें
पाहीं । देखो गेलिया मीचि नाही । तेथें तूं कैचा काई । कल्पावया
जोगा ॥ ४७ ॥ जो जागोनि नीद देखे । तो देखणेपणा जोंवि
मुके । तेंवि तूतें देखोनि मी ठाकें । काहीं नहोनि ॥ ४८ ॥

कारण तुझे दर्शन घ्यावें अशी इच्छा करतांच माझें मन आत्माकार
व्हायला वेळ लागत नाही आणि मग त्या स्थितीत दर्शनाची कृतीच होणें
नाहीं असें वाटतें. ४३ चांगदेवा ! तूं एखादी चांगली कृति केलीस, बोललास,
कल्पना केलीस, किंवा असें नाही जरी केलेंस (कर्म किंवा कर्माचा अभाव)
तरी हे दोन्ही कांहीं तुझ्या मूळ आत्मस्वरूपाच्या ठिकाणीं उत्पन्न होतच
नाहींत. ४४. करणें किंवा न करणें हा व्यवहार चांगदेवा ! स्वरूपाच्या
ठायीं होत नाही. आत्मत्वाचा उपदेश तुला करतांना, माझ्या आत्म्याजवळ
असलेला उपाधीचा मीपणासुद्धां नाहीसा होत आहे. ४५. चांगदेवा !
पाण्याची खोली समजून घेण्यासाठीं मिठाच्या खड्यानें पाण्यात बुडी मारली
तर तेथें मीठ कांहीं मिठाच्या रूपांत शिळक राहत नाही. मग त्या पाण्याची
खोली मोजायची रे कोणी ? ४६. तुझ्या यथार्थ आत्मस्वरूपाचा विचार
करूं लागलों की माझा औपाधिक मीपणा नाहीसा होतो; मग मीपणाच्या
कल्पनेनें येणाऱ्या तूपणाची कल्पना तरी करतां येण्याजोगी आहे काय ?
४७. एखादा माणूस क्षोप येतांना ती कशी येते, निद्रा हा कसला पदार्थ
आहे हें जाणून घेण्याची इच्छा करतो; पण निद्रा कोणत्याहि पदार्थाच्या
रूपानें त्याच्यापुढें आली नाही म्हणजे तो माणूस निद्रा जाणून घेण्याच्या
भूमिकेसहि मुक्तो, त्याप्रमाणें ज्ञानाचा विषय नसलेल्या स्वरूपाचा मीहि
प्रमुख द्रष्टाच होऊन जातो. ४८.

आंधाराचे ठाई । सूर्यप्रकाश तंव नाही । परी मी आहे हें
 कांहीं । नवचेंचि जेंवि ॥ ४९ ॥ तेंवि तूंतें मी गिवसी । तेथें
 तूपण मीपणेंसी । उखतें पडे ग्रासी । भेटीचि उरें ॥ ५० ॥
 डोळ्याचे भूमिके । डोळा चित्र होय कौतुकें । आणि तेणेंचि तो
 देखे । न डंडळितां ॥ ५१ ॥ तैसी उयजतां गोष्टी । न फुटतां
 दृष्टी । मी तूंवीण भेटी । माझी तुझी ॥ ५२ ॥ आतां मी तूं या
 उपाधी । ग्रासूनि भेटी नुसधी । ते भोगिली अनुवादी । घोळघोळ
 ॥ ५३ ॥ रुचतियाचेनि मिसें । रुचितें जेविजे जैसें । कां दर्पण
 व्याजें दिसे । देखतें जेंवि ॥ ५४ ॥ तैसी अप्रमेयें प्रमेयें भरलीं ।
 मौनार्ची अक्षरें भरलीं । रचोनि गोष्टी केली । मेळियेचि ॥ ५५ ॥

दाट अंधारात बसलें कीं, तेथें सूर्याचा प्रकाश मिळायच दूर राहतें । पण
 स्वतःचेहि भान नाहीसें होतें. ४९. त्याप्रमाणें तुझ्या स्वरूपाचा विचार
 करतांना माझा, मीपणा व तुझा तूपणा दोन्ही नाहीसें होऊन फक्त एक
 आत्मतत्त्व काय तें शिल्लक उरतें. ५०. बोटानें डोळा दाबला कीं, त्याच्या
 जोरावर आपल्याला चित्रविचित्र पदार्थ दृष्टीसमोर भासूं लागतात, पण हें
 दाखविणारा डोळा मात्र अनेकरूप होत नाही. आणि अनेकत्वाचा प्रकाश
 दाखविल्याखेरीज मात्र तो राहत नाही. ५१. त्याप्रमाणें आत्मैक्यामध्ये
 अमेदपणा प्राप्त होऊन तुझा माझा अमेद मात्र मी-तूपणावांचून सिद्धच
 आहे. ५२. मी व तूं या उपाधीस बाजूला करून आत्म्याच्या एकत्वानें
 मी जशी भेट घेतली (उपभोगली) व तिचा उद्हापोह केला, इतका वेळ
 ज्या स्थितीचा अनुवाद केला तशाच रीतीनें तूंहि स्वतःसिद्ध भेटीचा
 अनुभव घ्यावास. ५३. अन्न सेवन करणाऱ्याला पदार्थाचा स्वाद आवडला
 तर त्यांतील रस जेवणाऱ्याच्या रुचीला जेववूं लागतो म्हणजे रुचीचा
 उपयोग रुची हीच घेते किंवा पाहणाराच आरशाच्या मिराणें स्वतःस
 बघतो. ५४. अप्रमेय परमात्मा विषद करणारा आणि प्रमेयाचें साधन असा
 जो शब्द त्याला मिळून टाकणारीं अक्षरें गुंथून तुझ्या-माझ्यांतील
 ऐक्याचा हा संवाद लिहिला आहे. ५५.

इयेचें करुनि व्याज । तूं आपणयातें ब्रह्म । दीप दीपणें पाहे
निज । आपुलें जैसें ॥ ५६ ॥ तैसी केलिया गोठी । तया उघडिजे
दृष्टी । आपणिया आपण भेटी । आपणामार्जी ॥ ५७ ॥ जालिया
प्रळयीं एकार्णव । अपार पाणियाची धांव । गिळी आपुला उगव ।
तैसें करी ॥ ५८ ॥ ज्ञानदेव म्हणे नामरूपें । विण तुझे साच आहे
आपणपें । तें स्वानंदजीवनपें । सुखिया होई ॥ ५९ ॥ चांगया
पुढत पुढती । घरा आलिया ज्ञानसंपत्ति । वेद्यवेदकत्वही अतीती ।
पर्दी बैसें ॥ ६० ॥ चांगदेवा तुझेनि व्याजें । माउलिया श्रीनिवृत्ति-
राजें । स्वानुभव रसाळ खाजें । दिचलें लोभें ॥ ६१ ॥

स्वतःच्या प्रकाशानें दिवा आपलें स्वरूप उघड करतो, त्याप्रमाणें मी
तुझ्या - माझ्यांतील एकत्वाची स्थिति लिहिली आहे, तिच्या साहाय्यानें तूं
आपलें यथार्थ आत्मस्वरूप जाणून घ्यावेस म्हणजे 'मी ब्रह्मस्वरूप आहे' अशा
बोधांत तू राहा. ५६. तुझा आत्मभाव स्पष्ट होईल अशा गोष्टी मी
तुला सांगितल्या. त्यांच्या मदतीनें तूं ज्ञानदृष्टि मिळव. म्हणजे आपणच
आपली भेट घे. चांगदेवा ! तूं योगेश्वर्ययुक्त असलास तरी त्याच्या सान्नि-
ध्यानें उदित होणाऱ्या 'अहं मम' या अध्यासाचा त्याग करून असंग
कूटस्थ आत्मा म्हणजे मीच आहे याची निश्चिती करून घे. यामुळें आपण
आपणांस भेटलो असें होतें. ५७. प्रलयाच्या वेळीं सगळीं कडे पाणीच पाणी
होतें, तें सर्व प्रवाहांचें उगम आणि प्रवाहसुद्धां नाहीसें करतें. त्याप्रमाणें
तूं करावेंस, म्हणजे तूं स्वगत, स्वजातीय, विजातीय, संबंधशून्य असें ब्रह्म
मीच आहे, या दृढ निश्चयानें देशादिकांतील अनात्मभाव नाहीसा कर.
५८. चांगदेवा ! तुझा यथार्थ सच्चिदानंदआत्मभाव हा नामरूपातीत आहे.
त्या स्वानंदाच्या अनुभवानें तूं सुखरूप हो. ५९. हें ब्रह्मैक्यत्वाचें ज्ञान,
वेद्यवेदकत्व इत्यादि मेदांच्या पलीकडे असणारें सच्चिदानंदस्वरूप प्राप्त
करून देतें. त्याची तूं खूणगांठ बांध असें माझे तुला वारंवार सांगणें आहे.
६०. तुझ्या पत्राचें उत्तर लिहिणाऱ्या मिषानें माझ्या श्रीगुरुनिवृत्तिराज
चांगदेवा! माउलीने माझ्याकडून तुला उपदेश करविला असे नाही, तर मोठ्या
लोभानें रसभरित आत्मानंदाचा मळाच खाऊ दिला.

एवं ज्ञानदेव चक्रपाणी ऐसे । दोन्ही डाळस आरिसे । परस्पर
पाहता कैसे । मुकले भेदा ! ॥ ६२ ॥ तियेपरी जो इया । दर्पण
करील ओंविया । तो आत्माएवढिया । मिळेल सुखा ॥ ६३ ॥
नाहीं तेंचि काय नेणों असे । दिसे तेंचि तैसें नेणों दिसे ।
अमे तेंचि नेणों आपैसें । तें कीं होइजे ॥ ६४ ॥ निदेपरौतें
निदैजणें । जागृति मिळोनि जागणें । केलें तैसें गुंफणें ।
ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ६५ ॥

॥ श्रीचांगदेवपासष्टी समाप्त ॥

॥ श्रीषिट्टलार्पणमस्तु ॥

चांगदेव, ज्ञानेश्वर महाराजांच्या या पत्रानें ज्ञानसंपन्न झाले. महाराज
तर ज्ञानरूप होतेच. त्यांची दोघांची ज्ञानदृष्ट्या भेट घडतांच दोघेहि,
शरीरधर्मानें येणारे भेद नाहीसे होऊन अभेद झाले. ६२. ब्रह्मात्मैक्यज्ञान
प्राप्त होण्यासाठीं जो कोणी, आम्हीं चांगदेवास केलेल्या या उपदेशाचा
सतत विचार करील तो आनंदरूपच होईल. ६३. आत्म्यासंबंधी तो असा
आहे तसा आहे, एवढा आहे, असें कांहींच सांगता येत नाही. तें सद्‌रूप
प्रकाशमय, अपरिमित आनंदानें सर्वत्र ओतप्रोत असूनहि अल्पबुद्धीच्या
लोकांना तें कोठेहि दिसत नाही हेंहि एक आश्चर्य नव्हे काय ! ६४.
देहामुळें उत्पन्न होणाऱ्या निद्रेपलीकडचे निर्धिकार परमात्मस्वरूप, देह-
विषयक विचारांचा नाश करणारी आत्मजागृति, त्या परमात्म्याचें एकत्व
या ग्रंथांत विशद केलें आहे, असें श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात. ६५.

॥ ॐ तत्सत् ॥

श्री चांगा वटेश्वर